

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND :

**J. Aavik, M. J. Eisen, V. Grünthal, A. Jürgenstein,
M. Kampmann, A. Kitzberg, J. Luiga W. Reiman,
J. Tõnisson**

1915

Kümnes aastakäik

Nr. 12

August Kitzberg

1855—1915

August Kitzberg näitekirjanikuna.

60-aastase sünnipäeva puhul.

Meie põlvel on olnud ebatänuvääriline ülesanne: jälle kord eelmiste põlvede pärandust põhjaliku hindamise alla võtta. On loomulik, et noorpõlve opositsioon kõige pealt lähema mineviku ja selle tegelaste vastu on sihitud. Kuid kui esimene võitluseägedus jahtub, hakatakse jälle otsima pinda üksteise mõistmiseks ja ühiseks tööks.

Oleme kümme aastat ägedat kirjanduslikku võitlust elanud. Selles on vahest mõlemal pool liialdatud ja ülekohtune oldud. Kuid usun, et noorpõlv ka kõige tulisemas võitlusetuhinas ei unustanud, kui tähtsad olid talle sarnased kirjanikunimed nagu Eduard Wilde, Juhan Liiv või August Kitzberg.

Käesoleva aasta jõulukuu 27. päeval saab Kitzberg 60 aastat vanaks. Tuues õnnesoove päevakangelasele usun, et nendega see põlv, kes ise alles 30 aastates viibib, otsekohese lugupidamisega võib ühineda. Ja püüdes arvustuslikku seisukohta Kitzbergi elutöö vastu võtta, loodan nüüsam, et see mitte nende ridade kirjutaja isiklikka arvamisi kõige kitsamas mõttes ei peegelda.

Kitzberg ei ole meile veel mitte minevik. Tema toodang on osa meie aja väärtusest, meie ümbrusest, meist enestest. Oleks liig hoolimatu, kui meie päeva tähtsust ainult hästi kõlavate, kuid pealiskaudsete ja tühjade sõnadega pühitseksime.

Kõige ilusam austus kirjaniku vastu on minu arvates ikkagi see, et meie teda kõige pealt inimesena — otsivana, eksivana ja leidvana ette kujutame. Ühegi kunstniku ja looja tee ei ole oma seesmise olemuse poolest ühesooline õnnestumine. See on üleüldiselt õieti väsitav ja vaevarikas tööpäev.

Eesti kirjanik on iseäranis harva võinud unustada, kui inimlikkudes tingimustes ta õieti elab. Ärgem unustagem seda siis ka mitte lugedes ja arvustades. Olgem inimlikud, mitte ükski laites, vaid ka kiites. See teadmine juhtigu meid ka järgnevatel lehekülgedel.

1.

Eesti kirjandusest rääkides tundub tihti piinlik neid „ametisõnu“, seda terminoloogiat tarvitada, mis mujal on arvustaja tarvitusel. Kui piinlik on seda meil teha aga iseäranis teatriarvustajal! Kusagil Euroopa põletispunktides luuakse uusi teatri-õppe, tehakse uusi katseid näitelaval. Kusagil käib võitlus Max Reinhardti, Gordon Craigi, Stanislavsky nimede ümber. Mis meil! Oleme vaevalt näitelavalisest romantikast naturalismini jõudnud kõige vähenõudlikumas mõttes.

Aga niisama piinlik tundmus on ka meie näitekirjandust arvustades. Ei ole meeltüendav ala — Eesti näitemäng. Vähe lohutav, vähe lootustäratav maailm. On ju nimesid: Koidula, Kunder, Orgussaar, Rutoff, Heino Anto, Karlson, Wilde, Vuolijoki, Luts ja Rein Tamm. On ju materjali näitelava jaoks. Kuid vähe materjali kirjanduseajaloolase ja veelgi vähem esteetiku jaoks.

Ei ole rõõmustav maailm, millest K. Menning, meie näiterepertuaari parem tundja, ühes aasta-ülevaates kirjutab: „Ei ühtki uut sihti, ei ühtki uut jõudu, ei kuskil luulelist ümberloomist sellest elust, mis meie ümber voolab, nende kunsti-abinõudega, mis meie hingele ligi pääseksid, mis vastukõla sünnitaksid: kõik tolmuks, jõuetu, ülearune“ (E. Kirjanduse S. Aastaraamat, 1909).

Ei ärata vaimustust ala, mille kohta B. Linde, välja paistvam noorematest teatriarvustajatest, sunnitud on ütleva: „1913. aasta Eesti draamatilist toodangut läbi vaadates, paned need kümnekond läbiloetud raamatut teatud pettumuse-tundega kõrvale: veel ei ole see kirjanduslik kultuur, mis luules ja jutustavas proosas võitused on saavutanud, Eesti draamat sugugi puudutanud, välja arvatud vast ehk üks erand. Jälle peame oma lootused aasta peale edasi lükkama“ (Vaba Sõna, 1914).

Meie noorem generatsioon ei ole draamaga üleüldse palju tegemist teinud. Selle asjaolu põhjused peituvad juba uue kunsti iseloomus. Nimetamisväärt on ainult, et Wilde meil esimesena maast lahti on löönud ja linna aineid, üleüldse „intelligentlikumat“ ainet „Tabamata

imes" ja „Pisuhännas" on tarvitanud. Rein Tamm on sedasama maaelu kujutades üleüldisinimlikumaid toone nii aines kui keeles suutnud tabada. Ja Luts on meie naljamängu vähemalt moraliseerivast ja õpetlikust tendentsist vabastanud, kuigi ta ka ise labasest ning lõbusast jandist kaugemale pole jõudnud.

Kuid kahtlemata ei ole meie näitekirjanduse seisukorras mitte üksi kirjanikud süüdi, vaid ka „olud". Näitekirjandus ripub oma ajajärgust enam kui miski muu kirjanduseliik. Mõne luuletuse või proosapala võib veel enese lõbuks, oma jõudeaja täiteks kirjutada, kuid kirjutada üht näitemängu teise järele, teades, et neid keegi ei etenda ega loegi, nagu meil on lugu, — seda ei või kelleltki nõuda.

On öeldud, et näitemäng selleks õieti alles näitelaval saab. Kuid missugused olid meie lähema mineviku näitelava-olud? Missugune see teater, mille kohaselt kirjanikud pidid kirjutama? Missugustel tingimustel võis meil üleüldse kirjutatud sõna elavaks sõnaks muutuda? Kitzberg katsub nende küsimuste peale „Punga-Mardi" „ajaloolise" ettekande puhul kirjutatud vestes vastata:

„Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada! Et karskus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid... Et mängijatel muud vaja mängida ei oleks kui iseennast, et näitelava nii hästi kui tarviski ei oleks. Sest kus mängiti näitemängu maal? Küünides ja suuremates tubades. Paar kokkuõmmeldud voodilina eesriideks ja näiteseinteks — ka ikka midagi.“

Niisugused olid meie küla „teatriolud" paarkümmend aastat tagasi. Palju paremad ei ole nad aga praegugi. Kuid ometi pidi meil kaua aega peaasjalikult ainult küla teatriarmastajaid silmas pidama, vähemalt ei tohtinud neid kirjanikud ning kirjastajad unustada. Kas oli aga ka linna Eesti teater „Pärmi Jaagu unenäo" esimesest etendusest kuni käesoleva aastasaja alguseni ise ä r a n i s palju muutunud?

„Estonia" hiljutise juubeli puhul tuletasid ajalehed meelde, kuidas tolele teatrile, kui ma ei eksi, paar sakslast, üks kõrtsimees ja teine kirjutaja, näitemänge on kirjutanud. Ühes venekeelses ajakirjas olen juhtunud ühe endise Tartu üliõpilase mälestusi lugema. Memuaaride kirjutaja nimetab „Vanemuist" „Eesti kõõgitüdrukute seltsiks" ja kujutab sellesamas toonis ka toleaeget teatrielu, — mitte pahatahtlikult, vaid kõige sõbralikumate tundmustega meie vastu.

Niisama tsiteeritakse „Teatri-raamatus“ üht võõraskeelset väljaannet, kus „Vanemuise“ näiteseltskonda veel 1904. a. järgmiselt kujutatakse: „Seltsi liikmed on inimesed „prostoi“ elukutsetest, käsitöölised, mitmesugused teenrid jne. Pea iga pühapäev etendatakse miskisugust kommetit, draamat, laulumängu või operetti. Eilane teener ilmub täna kuningana; päeval köögitudruk — lõikab õhtul loorberit primadonna osas jne.“

Kas niisugused „teatrid“ oleks tarvitsenud peenemaitselisi komöödiaid või kunstimaitselisi draamasid! Veel 15 aasta eest oleks võimata olnud Wilde „Tabamata ime“ või „Pisuhänd“. Neil ei oleks olnud ühiselulisi ega psühholoogilisi eeldusi. Isegi Kitzbergi „Punga-Mart“ oli liig hea! Kitzberg jutustab nimelt, „Punga-Mardi“ saatust meelde tuleta-
tades, kuidas tal selle käsikirjaga alguses hakkamist polnud:

„Jäi veel üle herra Wiera: viisin tüki tema kätte. Aga herra Wieral ei olnud ühe tõsise sisuga algupärase tüki vastu miskisugust huvitust, tema ujus laulumängudes, seisis oma hiilguse tipul ja vastas mulle õlgu kehitades: Jaa — kirjutage mulle üks algupärane posse, lõõtsapilli ja lauludega, siis hakkame rääkima. — Tulin siis koju, panin käsikirja kappi; sinna ta jäi paariks aastaks, peale hakata ei olnud temaga midagi...“

Pidi küllalt vaimustust ja asjaarmastust olema, et sarnastes tingimustes näitekirjanikuks hakata. Nagu meie ajakirjandus kirjanikkude andisid laastas, nii tegi seda teater. Näitekirjaniku loomuline and ei võrsunud teatri mõjul. Teater ei äratanud ega harinud. Nagu ta ise oli asjaarmastaja kantud, nii jättis ta ka näitekirjaniku dilet-
tandiks. Seda enam auväärt on näitekirjanik, kes teatri enese edenemisega järjekindlalt sammu on pidanud.

Tõsi, Kitzbergil ei näinud küll iseäranis häid eeldusi, peale elava kõnekeele tundmise, näitekirjanikuks olevat. „Ma ei olnud näitekirjanikuks küll sugugi kutsutud,“ kirjutab ta ise ülemalnimetatud vestes, „Reclami väljaannetes sel ajal ilmunud tükke olin lugenud, enamasti Kotzebue omi, näitemängu ennast olin ma maal elades küll väga vähe näinud. Aga — vaimustus ja hea tahtmine...“

Kuigi selles tunnistuses vahest on liialdatud, kuid oma jagu tõtt peitub siin kahtlemata. Kirjanduse ajalugu näitab, et peaaegu kõik suured näitekirjanikud kas ise otsekohe näitlejad või vähemalt isiklikus tegemises teatriga on olnud. Ja kahtlemata mõjus teatri otsekohene lähedus nõnda, et näitekirjanduse traditsioonid, lavatehnilised nõu-

ded neile otsekui veresse imbusid, teiseks iseloomuks said. Kuid Kitzbergi enese tunnistuse järele oli ta isegi näitemängu vähe näinud.

Teiselt poolt aga ei võinud ka teoreetilised eeldused kuigi suured olla. Eesti kirjandus ei pakkunud sellel alal midagi. Teatriarvustust ei olnud nii hästi kui olemaski. Ilus näitus: Dr. Hermann'i „Jenoveva“ ülistus „Vanemuise“ näitelaval! Kuid ka Eesti nii algupärane kui tõlgitud näitekirjandus ei olnud kuigi palju väärt. On ju tuttav, kui anekdootilised ja kompositsioonivigased on Koidula ning Kunderi näitemängud. Jäi üle võõraskeelne kirjandus, kuid siin ootas esialal A. v. Kotzebue.

Võib olla, ei oleks ka Kotzebue „kool“ iseenesest nii halb, kui selle paremaid tunnuseid omandada: näitelavalist vormitundmist, väledust ja sütitavust. Kuid need omadused on meie loomule ikka teataval määral võõrad. Selle asemel võis aga Kotzebue kergema vaevaga eluvõõrast paatost, teatraalseid asendid, üleüldse kulunud schabloone omandada. Kotzebue jälgedes käies ei tundunud ebaloomulised pikad üksikõned, intriigi seletamised publikumile, omavolilised tulekud ja minekud näitelavalt, kogu näitemängu ülesseade nõnda, et selle saatus ainult mõnest *deus ex machina* olemasolust rippus.

Kitzberg kirjutab ise: „Mis mina algupärastelt toodetelt nõudsin, oli miliöö, Eesti külaelu maalimine, kui võimalik kuni viimse peensuseni. Selle nõudmise juurde olen mina ikka jäänud. Et Eesti algupärane näitemäng ka veel muud midagi võiks nõuda, tegevust, dramaatilist tõusu jne., sellest oli mul sel ajal veel vähe aimu. Enne kui pärast, mina katsusin maalida, muud midagi.“

Siin on asetatud õieti realistlikud nõuded. Kuid peab meeles pidama, et tol ajal meil veel üleüldiselt romantiline maitse kirjanduses valitses. Miliöö, Eesti külaelu „viimsete peensusete“ all mõeldi ometi midagi muud kui meie praegu mõtleme. Niisuguste eelduste, peale selle „vaimustuse ja hea tahtmise“, aga ometi kõige pealt sünnipärase anni juhil asus Kitzberg oma esimese näitemängu kirjutamise kallale.

2.

„Punga-Mart ja Uba-Kaarel“ kannab veel täiesti vana rahvakirjanduse märki otsaes: see on õpetuseks kavatsatud. Ükski peategelane ei ole õieti reaal-inimene, vaid hea või paha allegooria. Ühed on tõesti „mustad kui tondid, teised valged kui inglid“. Punga-Mart on muidugi joodik,

auahne, kelkija, haridusevastane. Uba-Kaarli poeg selle vastu jälle karske, aus, töökas, loeb lehti jne. Ühe sõnaga, seesama Ernst Petersoni mäge „dualism“.

Kogu töö on sellest vaimust kantud. See aga on toonud peaaegu igale poole vale paatost ja võltsi tooni. Mis Punga-Mart ja tema pojad joomise ning kaardilöömisega suudavad üles ehitada, selle rebib Uba-Kaarli perekond jälle maha. Ubalased on need, kes sügavaid tõeteri publikumile pakuvad: „Kõhus ei ole õigetele hirmuks, vaid älekohtustele karistuseks“, või: „Tee tööd ja palu Jumalat, siis ei ole ilmas midagi karta“. Kui viimases vaatuses võit lõpulikult ubalastele jääb, paisub magedus juba nii kõrgele, et autor isegi töö lõpus on sunnitud tähendama: „Tüki etendusel võib viies vaatus ka ära jääda.“

Nagu näha, on see miliöö õieti omavoliline ja reaalu elu peensused liig erapoolikult valitud. Sedasama pitsarit kannab ka tüki ehitus. See on kokku pandud piltide reast, mis on enam jutustavad kui näitelavalised. Kindlat intriigi, dramaatilist tõusu ei lubatud meile juba eestkätt mitte anda. Tüki positiivsed väärtused? Mõned õnnestanud vähemad tegelased, nagu Ints, Ants ja Pibbu-Kadri. Kõige pealt aga mõnel leheküljel tähelepanemisväärne hea rahva-keel, iseäranis Punga-Mardi osas.

„Punga-Marti“, mis ebamäärast „rahvatüki“ nime kannab, võib vähenõudlikuks tragöödiaks pidada. Aine on kurb, kuid lõpus ootab ometi kokkukõla ja lepitus. Kui aga lühikene viimne vaatus ära jääb, nagu autor soovib, siis on töö kurbmäng. Kuid ühte viisi on seal teatud määral koomilisi löümi, vähemalt sellekohaseid tegelasi nagu Pibbu-Kadri. Nii oleks see aine ka naljamänguks võinud edeneda.

Et Kitzbergil sellekohaseid eeldusi oli, selleks oli küllalt tõendusi, kõige pealt kogu tema jutustav toodang. Ja Kitzberg ei matnud neid „talente“ maha, vaid hakkas omi endiseid naljajutte dramatiseerima, näitelavale asetama. Kuid sellel alal pidi tema kate meie kirjandusliku pinna ja teatri madaluse all iseäranis kannatama. Niisama nagu tema „Punga-Mart“ vähenõudlikuks rahvatükiks jäi, nii pidi ka tema naljamängudega sündima. Eesti komöödiat ei suutnud Kitzberg mitte luua.

Loomulik, et komöödia õnnestamine meil nii küsitav on, sest see on kirjanduseharu, mis kõige hiljem võib sündida, — ja nii mitte ükski Greekas, — mis, et tõeliseks kunstiks saada, võib olla, palju suurema määra takti ja kultuuri nõuab kui draama. See on igatahes ekslik vaade,

kui komöödiat vähem suursuguseks, vähem ülevaks nähtuseks peetakse kui draamat. See võib olla kõige peenem, valitum ja luulelisem kunstivorm.

Ja sellepärast tundub mulle, nagu oleks praegu juba võimalik Eesti draama, kuid poleks võimalik komöödia. Komöödia ei ole iialgi rahvusvaheline, komöödia peab alati rahvuslik olema. Olles oma loomu poolest realistlikum ja kohalikum, nõuab ta ka kohalikka, rahvuslikka traditsioone, mida ei või võõrsilt laenata. Nendesse sisaldub hulk nii psühholoogilisi kui keelelisi momente. Sellepärast võib tõlkida Racine'i, võib tõlkida Ibseni, kuid ei või tõlkida Molière'i või Gogolit.

Meil, nagu noorel rahval, puuduvad rahvusliku komöödia hinge, sisu ja vormi traditsioonid. Mis meil sellel alal leidub, on võhivõõras ja on meid just meie tõu iseäraldustest, meie raassi psühholoogiast eemale juhtinud. Ka Wilde „Pisuhänd“ ja Lutsu ühejärgulised ei suuda seda väidet põhjalikult ümber lükata. Isegi soomlastel, kelle kultuur meie omast ometi vanem ja küpsem, puudub komöödia. Ja ometi oli Aleksis Kivi selle loomisele nii lähedal!

Meil aga ei ole ükski näitekirjanik enesele seda küsimust vist asetanudki, kõnelemata otsustamisest. Et meil suur osa algupärast näitekirjandust naljamängude kuju kannab, tuleb ainult rahva, publikumi nõudest lõbusat, kerget janti näha. Ja ta ei või mitte nuriseda, et ta saanud ei oleks, mida tahtis. Ka Kitzberg ei ole teda oodata lasknud.

Tema esimene naljamäng „Kirjanikud kosjateel“ või „Äpardanud kosjasõit“, „jant laulu ja tantsuga kolmes vaatuses“ ei ole trükkis ilmunud, ja mul ei ole ka juhust olnud seda lugeda või näitelaval näha, nii et selle „arvustamisel“ tagasihoidlik pean olema. Ehk saab arvustuseks küllalt kirjaniku enese teatest, et tükki „Viljandis ja Pärnus suure hallooga on mängitud“.

„Pila-Petri testament“ ei ole küll õieti näitemäng, iseäranis algus, kuid küllaltki lõbus episood. „Kunstivääratus — selge kalendrisaba, kust tükk ka pärit,“ nagu autor ise selle töö ettekande puhul ühes vestes ütleb. Kuid see on igatahes hea kalendrisaba. Palju kordaläinud osasid, mis näitelaval hästi võivad mõjuda. Mis aga iseäranis meeldib, see on head sorti inimlik tagedus, mis päris lohutavalt pärast „Punga-Marti“ mõjub. Lohutav ka see, et ühtki paariminekut ei ole.

Ka järgnevad Kitzbergi naljamängud, „Rätsepp Õhk“ ja „Püve talus“, on näitelavale asetatud uudisjutud, ja see asjaolu määrab nende head ja halvad omadused. Need on

head rahvaelu pildid, neis on palju mõnusaid tüüpusi, neis kõneldakse tihti harukordselt õnnestanud rahvakeelt; kuid ometi on nende ehitus liig loid, nende kompositsioonis ei ole tihedust ega intriigis hoogu. Ka needki on „jandid“, „külaelupildid“, nagu autor neid nimetab, ja mitte komöödiad.

Iseenesest ei või „Rätsepp Õhu“ poolt ega vastu meil midagi olla. Seda tööd on üleüldse raske arvustada. Võib olla, ta ei ole omal alal mitte halb, kuid missugune on siis tema ala? Ma kardan, see ei ole mitte kõrge. Kui autor juba ise omi tegelasi „upsakateks, lakeeritud ahvideks“ nimetab, nagu ta osaliste nimekirjas ühe tegelasega ümber käib, siis ei või mitte arvata, et meiegi nendele kuidagi psühholoogiliselt võiksime läheneda. Kuid maitseada uueaegset näitemängu väljaspool psühholoogilisi raame, see näib meile ometi võimata olevat.

Kui ma ei eksi, on „Püve talus“ samal ajal või hiljem kirjutatud kui „Tuulte pöörises“, kuid töö aine on pärit juba 1897. aastal kirjutatud jutustusest „Püve-Peetri riukad“. Peale selle on kogu näitemängu sisu ja toon sedavõrd endist laadi, et tööd täie õigusega ühes naljamängudega võime arvustada.

„Eesolev tükk ei taha kirjanduses midagi olla,“ ütleb autor eessõnas, „ega taha ta linna- ega parematele maanäitelavadele tikkuda; ta on külaküünide jaoks mõeldud, kus ju ka mõnikord näitemängu mängitakse.“ „Eesolevas tükis ei ole õieti midagi, mis teda näitemänguks teeks, ei võitlust, ei intriigi, ei kangelasi, ei iseloomu ega tüüpusi.“ Nii siis õieti mahategev otsus autori enese poolt, ja ma arvan, ülekohtune otsus.

Võib olla, on „Püve talus“ näitelaval natukene väsitav, kuid lugeda võib seda mõnuga, juba paljalt Saaremaa-Priidu repliikide pärast. Teises vaatuses on väga häid situatsioone, nõnda Moia-Mareti ja Kaketse-Kadri ning kosi-lastel külaskäik. Rahvalikku nalja on üleüldse õieti rohkesti, ja, peasi, nalja, mis juba psühholoogiliselt on õigustatud.

Niisama nagu „Püve-Peetri riugastes“, nii on ka „Püve talus“ Jaan-sulasel kõige enam inimlikult liigutavaid jooni. Üleüldse läheneb Kitzberg oma viimases naljamängus psühholoogilisele käsitusviisile, ja see on meie jandi alal midagi hoopis uut. Siit algab tee kunstilise komöödia maale. Ja sellepärast nimetaksin „Püve talus“ kõige õnnestatumaks, vähemalt kõige lootusrikkamaks Kitzbergi naljamängude hulgas.

Ja ometi, jutustused „Püve-Peetri riukad“ ning „Rätsepp Õhk ja tema õnneloos“ rahustavad meid palju enam kui naljamängud „Püve talus“ ja „Rätsepp Õhk“. Ilusad rahvalikud tüüpused ja pildirikas keel on endiseks jäänud, kuid voolava, ladusa jutustuse aset täidavad enam-vähem kunstlikult kokkupalmitud näitelavalised pildid, teadlikult ja kuivalt kavatsetud kompositsioon. Kõik see ripub suurel määral muidugi näitekirjanduse iseloomust, kuid kui Kitzberg on puhastverd näitekirjanik, kas ei oleks ta siis just näitemängus paremini pidanud õnnestama kui jutustuses?

Või kannab siin katse, jutustusi näitelavale asetada, jälle oma harilikku paha vilja? Igatahes on jutustavate teoste dramatiseerimine, nende illustreerimine teatri abil ebakunstiline meetod. Kirjaniku fantaasia peab juba algusest saadik nende raamide üle selgusel olema, kuhu ta oma ebamäärase, alles uduse aine kavatseb mahutada. Või ta peab, kui ta ka teiselt kunstialalt omale aine valib, selle põhjalikult ümber töötama, uuesti ümber sulatama, uut valikut aines uue raami seisukohalt tegema. Esimest meetod on Kitzberg jälginud „Tuulte pöörises“, teist „Libahundis“

3.

Õieti arusaadavatel põhjustel on Eesti kirjanduses peaaegu alati naljamängul kurbinängu kohta ülivõim olnud. See nõudis nii publikumi kui kirjanikkude maitse. Näis alati kergem olevat kunstiliselt väheharitud pealtvaatajaid lõbusa jandiga huvitada kui tõsise tööga, mille etendusel ka kõige liigutavamate kohtade puhul publikum naeru ei suutnud taltsutada, — ehk olgu ainult siis, kui see oli laulu, tantsu ja bengalitulega. Kuid niisamasugune kalduvus näis olevat ka autoritel enestel, iseäranis väikekoodanliku, Biedermeieri kunsti valitsuse ajal.

Kui meie oma kirjanduse ajaloosse pilgu heidame, mis näeme algupärase draama alal? Igatahes mitte midagi rõõmustavat. Veel pahem, meie ei näe Eesti algupärast draamat üleüldse mitte. Sest ka kõige parema tahtmisega ei suuda meie Jakobsoni „Arthuris ja Annas“, Kunderi „Mõrsjas ja märatsejates“ või Jakob Liivi „Ordumeistris“ isegi rahvusliku draama eeldusi näha. Kui naljamängu alal Koidulas ja Kunderis ometi miskisuguseid Kitzbergi eelkäijaid võime leida, siis pidi ta meie draama täiesti ilma traditsioonideta looma.

Kuid selleks ei oleks jatkunud mitte ainult heast tahtmisest ja isegi ka mitte annist, vaid selleks tarvitseti

palju muid reaalseid tingimusi. Sest, nagu tähendasime, ripub näitekirjandus palju suuremal määral välistest oludest kui miski muu kirjanduseliik.

Ja need olud hakkasid meil käesoleva aastasaja alguses aeg-ajalt ikka soodsamateks kujunema. Kõige pealt kasvas aineliselt kindlustatud Eesti kodanlus, kes ükskõik kas seesmise sunni või välise kombe pärast kohustust tundis kultuurielu mõnuseid maitseda. See kodanlus suutis enesele võimalikuks teha suurte teatrite ehitamist ja elukutseliste näitlejate ülevalpidamist. Teiselt poolt oli sellisama ainelise tõusu mõjul üleüldine kultuuripind, aga sellega ühes ka kirjanduslik kultuur, maitsed ja nõuded palju kerkinud. See, mis kümme aastat varem ilma reaalse pinnata, otstarbetu ja viirastuslik oieks näinud, sai nüüd vajaliseks, aja ning koha loogiliseks tunnuseks.

Niisugustel eeldustel hakkas Kitzberg oma esimest draamat „Tuulte pöörises“ kirjutama. Peab ühte iseäraldust silmas pidama: töö oli kavatsetud enne revolutsiooni ja ka suurtes joontes valmis enne 1905.—1906. aasta anarhiat ning „rahustust“. Ainult töö lõpp, väljapääs enese loodud umbtänavast puudus autoril. Nagu aeg vastust ei olnud annud oma suurte küsimuste kohta, nii ei teadnud ka „Tuulte pöörises“ autor, mis oma esilemanatud vaimudega õieti peale hakata.

Kui siis põrutavad sündmused kähku üksteisele järgnesid, oli loomulik, et Kitzberg oma draama, mis juba nii kui nii üleelatava aja suuri vastolusid pidi käsitlema, teatud ajaloolise silmapilguga sidus. Ja nõnda oli tükk harukordselt aktuaalne, kui seda „Vanemuise“ uue teatri avamisel 13. augustil 1906 esimene kord etendati: vaevalt üle poole aasta oli töö viimases vaatuses kujutatud ajaloolisest silmapilgust kulunud. Kuid see aktuaalsus keelas teda siis ja keelab vahest veel nüüdki täiesti erapooletult arvustamast.

Hoolimata kõigest omast psühholoogilisest ja puhas-kunstilisest väärtusest, äratas kaasaeglaste interessi ometi suurel määral teose aateline pool, tema mõtteline tagasein. Ja kuidas meie ka seda tööd puhas-esteetiliselt seisukohalt tahaksime arvustada, ei suuda meie ometi tema ideoloogilisest vaatekohast vaikides mööda minna. See aga on õieti esimene kord Kitzbergi tööde puhul.

Kitzberg on ikkagi romantik. Kuid romantik suudab ainult tundmuse esitada, mitte aga mõtteid. Kitzberg on liig suur idealist. Kuid idealist ei suuda ühtki mõtet raudsete kätega kinni haarata ja erapooletult esitada. Mõtete

heitluse asemel kujutab ta meile mõtete unistust, veel pahem, unistatud mõtteid.

Sellepärast ei või ka Kitzbergil iseäranis häid aatedraama kirjaniku ande eeldada. Tal näib raske olevat aadete kokkupõrget kujutada. Seda nägime juba „Punga-Mardis“, seda märkame ka kohe „Tuulte pöörises“ peategelaste esimesel mõttevahetusel. Ja see nõrkus mõjub, et kogu selle draama ideoloogia kergena tundub.

Mõlemad peategelased, nii Jaan kui Kaarel, kes teatud ilmavaateid peavad kehastama, ei tundu usutavalt. Kaarli ideoloogia on magus ja mage, Jaani oma jälle toores ning jõhker. Neid on kumbagi erisihil idealiseeritud. On jõutud vana formeli juurde: „ühed mustad kui tondid, teised valged kui inglid“. Mitte, et Jaanile Kaarli kulul liiga oleks tehtud, ei, neile on mõlemale teineteise kulul liiga tehtud.

Ja jälle mõistame: siin on süüdi sheem. Liig lähedal oli päevavõitlus, et tegelasi psühholoogilistena inimestena kujutada, tahes või tahtmata said neist poliitilised allegooriad. Autor ei ole selles asjas igatahes mitte teadmatu olnud. Sellepärast püüab ta iga vähemat kui sammu psühholoogiliselt põhjendada. Ja sellepärast rõhutab ta nii tungivalt, et Jaani mitte sotsiaaldemokraadiks ei peetaks, vaid rahutuks inimeseks, kes üht ja teist kuulnud, kuid midagi vaimliselt seedida pole suutnud.

Ja ometi, kõik see ei mõju. Just kõigi psühholoogiliste looride kiuste ähvardab teose teadlik koosseis meile paljastuda. Ja just hoolimata kõigist eitamistest tõuseb Jaan lõpulikult teatud sihi iseteadlikuks tõlgiks. Kogu tema kahevahel vankumine, kogu tema hingeline draama ei seleta, ei vabanda ega põhjenda midagi.

Kuid niisama vähe kui Jaani toores vägivald, meeldib meile ka Kaarli leige eduerakondlus. Ühe räuskamist vastab teise kooliõpetajalik magusus. Ja kui autor Jaani kui sotsiaaldemokraadi eest meid vähemalt hoiatab, ei tee ta seda Kaarli puhul mitte. Päris õieti ütleb Leena Kaarli kavatsuste ja murede kohta: „Kui mina tõtt pean ütlema, siis... minu süda naerab kõige selle kohta salakesi.“ Kahju, et sümpaatiline inimene kuni lõpuni neid mehi läbi ei näinud ega kuni lõpuni nende üle naerda ei suutnud. Sest nad mõlemad püüdsid teda halbade abinõudega: üks odava paatosega, teine mageda lüürikaga.

Ja ometi, hoolimata sellest, et Kaarel nii psühholoogiliselt kui oma mõtete poolest veelgi huvitusekehvem on kui Jaan, näeme selgesti, kuidas autori enese sümpaatiad tema poole kalduvad. Erapooletu, õiglane ei ole Kitzberg suutnud

olla, hoolimata kõigest püüdmisest. Lõpu selgituses viimases vaatuses näeme selgesti, kuhu poole kaalud kalduvad, kes autori meelest see õige idealist ja kes harilik mõrtsukas. Mäletan, kui piinlik oli, kui „Tuulte pöörises“ esietendusel Jaan Kaarli peale revolvril paugutades veel omalt poolt, peale kauba karjus: „elagu vabadus!“

Kui autor ei ole võinud näidata Kaarli aadete üleulatavust, siis näitab ta vähemalt, et Kaarel inimesena väärtuslikum, ausam ja tervem on kui Jaan. Kuid kas ei hinda meie lõpulikult kõiki voolusid mitte nende teoreetiliste programmide, vaid selle elava elu, selle inimliku tundmuse määra järele, mis nendes tegelikult ilmsiks tuleb?

Kitzberg ei ole oma peategelaste peale ühesuguse pilguga võinud vaadata. Kaarlit on ta seestpoolt näinud, tema kannatustele kaasa elanud, teda mõistnud. Jaani on ta väljastpoolt vaadelnud, otse niisama nagu meie teda näitelaval vaatleme, imetlenud ja mõista püüdnud. Kuid meie näeme ühtlasi, kui võhivõõras õieti on see mõtete ja tundmuste laad autorile enesele.

Keegi Läti arvustaja, kes Kitzbergi toodangust nähtavasti ainult „Tuulte pöörises“ ja „Libahunti“ tunneb, tähendab viimase puhul, et Kitzberg nähtavasti neid armastab, kellel on „teistsugune, palav veri“. Kuid see on eksitus. Mis Kitzbergile alati on võõras olnud, see on kirg. Ta on küll esitanud vastolusid ja kokkupõrkeid, ta armastab ka drastilisi lõppusid, kuid need on alati ta käes puhtalt-plastilise ja mitte psühholoogilise tähenduse saanud. Et kirg talle orgaaniliselt võõras on, see on ka teda takistanud Jaani draamat seesmiselt mõistmast.

Võib olla, rõhutatakse uuesti: Kitzberg ei ole mitte tahtnud iseteadlikku sotsiaaldemokraati kujutada. Kuid kui Jaan on ainult harilik mõisapõletaja, metsavend ja mõrtsukas, siis ei või tema kokkupõrge Kaarliga üleüldse mitte aatedraamale maad anda. Revolver ja aade ei leia enesele miskisugust ühinemispunkti. Nüüd saame lõpuliselt kokkuvõttes: ühe aatetruu ja ausa inimese kallale tungib jõe mõrtsukas ülestõstetud tapariistaga.

See on minu isiklik tundmus, ja sarnasena võib ta muidugi ühekülgne või ekslik olla. Kuid juba esietenduse järele äratas draama umbes samasuguseid vastuväiteid. Tean ka, et nii osalt meil, kuid iseäranis Lätis just pahempoolne arvustus draamaga iseäranis rahul oli. Kuid etendusel ripub teose toon ja siht suurel määral sellest näitelavalisest tõlgitsemisest, mis ta osaks saab. Tarvis ainult teatud momente enam rõhutada kui teisi, valgustust ise-

viisi jagada, koguni rütmilisi muudatusi ette võtta, — ja meie saame iga kord ise kunstteose. Näitelavaliste muudatuste amplitüüdiga võrreldes annaksin aatedraama mõistmises trükitud tekstele kahtlemata eesõiguse.

Rohkem usume „Tuulte pöörises“ temperamentide kui aadete lahkuminekut. Sellel pinnal on meil siis peaauglikult isiklikkude arvete õiendamise tegemist. Ja miks ei võiks needki draama aineks olla! Aateline ülesehitus ainult segab, selle rõhutamine annab mitteolulistele elementidele ülijõu. Nii nagu Wilde, kuulub ka Kitzberg nende kirjanikkude hulka, kes avarate silmadega elu kirjuid nähtusi vastu võtavad, ilma eritlemata, ilma juurdlemata, miks ja mistarvis.

Ka „Tuulte pöörises“ on, hoolimata pealesunnitud aatelisest sheemist, palju tänuväärt hingeelulist materjali, puhtalt-inimliku tragöödia aineid. Ja see on teose kandev jõud, mis tema aatelisesse sheemisse ometi elava elu mahla ja verd valab ning talle lopsakust ja hoogu annab. Nii oli teosest ka Soome Rahvusteatri reshii aru saanud, kelle esituses ebaõnnestanult käsitletud aatevõitlus, kogu sotsiaalne tagasein varju jäi, puhas-isikulistele kokkupõrgetele maad andes.

Olen kauemini peatanud „Tuulte pöörises“ puudusie juures. Sest need näitavad, missugused piirid Kitzbergi andi ümbritsevad. Kuid oleks täiesti liialdus, meie seisukohta nende puuduste arvustamise järele määrata.

Kõigest hoolimata, „Tuulte pöörises“ on esimene Eesti draama, mille kallale täiesti kunstiliste nõuetega võib asuda ja mis neid nõudeid ka suurel määral täidab. Valmides meie elu suurel murrangu ajal, kannab ta osalt ka neid murrangu märke enese küljes. Kuid nagu noorem põlv 1905. aastast algades meie lüürikas ja jutustavas proosas uued põhjused maksma pani, nii tegi seda Kitzberg näitekirjanduses. Ja ta õnnestas selles väga hästi, otse alguses Eesti draamale tee üle rahvuse piiri avades.

4.

Kitzbergi järgmine draama „Libahunt“ näitab, kui erksalt autor oma kunstnikuloomule kohast ala on otsinud. Peaaegu kogu ta toodang, välja arvatud ainult jutustused „Maimu“ ja „Libahunt“, on käsitletud olevikku. Näis, nagu oleks tal üleüldse vähe instinkti ajaloolise vaimu mõistmiseks, kui tema noorusetöö „Maimu“ järele otsustada. Ja sellépärast võis enam kui kahtlust äratada tema

kavatsus, äkki ajaloolise draama alale asuda. Kas ei ähvardanud teda siin mineviku „iluluule“? Kas ei olnud karta uusi „laulumängusid“?

Ja ometi, kui Kitzberg kirjanikuna ühelegi oma elu silmapilgule tänulik peab olema, siis küll kõige pealt sellele, mil tal esimene kord mõte tärkas, oma jutustust „Libahunti“ näitelavale asetada. Selle teosega on ta Eesti kirjandusele oma kõige kaunima kingituse annud.

Nagu tähendatud, ka see teos on näitelavale asetatud jutustus, ja ometi, kuis läheb Kitzberg siin nii „Rätsepp Öhu“ kui „Püve talus“ dramatiseerimisest lahku! Katkelisest, memuaarilaadilisest ja kirjanduslikult õieti vähe kaaluvast jutustusest on jäänud alles ainult paar nime ja aine kõige üleüldisemates joontes.

See draama on ajalooline ainult selles mõttes, et tegevuse ajaks minevase aastasaja algus ning sellekohased ainelised dekoratsioonid on valitud. Kuid need on ainult välised raamid, kuhu on valatud nüüdse aja inimese kogu hinge õrnus ja erksus, kogu meie janu kauni ning sügava järele. Need ajaloolised raamid on ainult teose lüürilist ilu ja õrna luulet tõsta aidanud, tegevust tänapäisest reaalsusest mineviku hämarasse kandes.

Nad ei ole aga vähemalgi määral selle psühholoogilist usaldatavust halvanud, nagu seda nii tihti näeme ajaloolises kirjanduses. Kõike sedasama leiame siin eest, mis romantilises minevikuluuleski: suitsutarede hämarust, metsatemplite luulet, rahva laulu ning tantsu haljal murul,— ja ometi, missugune vahemaa eraldab seda teost „Muru-eide tütre“ magedast maailmast!

See on seda tähelepanemisvääriisem, et Kitzbergil alati teatud kalduvusi on olnud võltspaatoose ja väärpüholoogia poole, ka kõige realistlikumates töedes. Iseäranis on see tundunud tema keskealiste ja vanaldaste tegelaste juures. Nõnda Uba-Kaarlis, „Pila-Petri“ kooliõpetajas, nõnda ka „Tuulte pöörises“ peremees Jaagus. Nende sentimentaalses elutarkuses, nende aeglase kõne pidulikus rütmuses tundus alati teatri õhku, mida võimata oli maitseda. Nüüd aga tabame „Libahundis“ Tammaru peremehe ja perenaise tüsedad kujud, karmid, järsud ning usaldatavad. Isegi vanaema, kes seekord „elutarga lepitaja“ osa täidab, on õiges hingeelulises valgustuses esitatud.

„Libahundi“ psühholoogism tõmbab piiri vanema romantika ja Kitzbergi vahele. Võib olla, ei ole Kitzberg realismi valitsusejärgul kunagi ajaga õiget kokkukõla tunnud. Ta ei suutnud iialgi kindlate kätega tõelikkusest kinni

haarata. Ikka tundus tema toodangus midagi anahronismilist, ajast jäänut. Alles kui sümbolismivool uuesti romantikale eluõigust lubas, tundub ka Kitzberg aja hingest jälle kinni saavat. Tema püüd „Libahundis“ romantilisi aineid hingeeluliste elementidega küllastada, — see lähendab teda meile.

Nagu „Tuulte pöörises“ kaks meest ühe naise pärast, nii võitlevad „Libahundis“ kaks naist ühe mehe pärast. Nagu Jaan „Tuulte pöörises“, nii on Tiina „Libahundis“ saatuse vaenelaps, januse hinge ning mässulise verega. Ainult silmapilguks paeluvad nad oma ihaldatud enese kirega ja on lähedal omale õnnele, kuid siis peavad nad jälle taganema, et veel kord pilkasest ööst „huntidena“ esile kerkida, nagu viirastused õudsest, ebatõelisest maailmast, ning siis lõpulikult langeda. Selles paralleelis on nii palju ühist ja ometi nii palju erinevat, vähemalt kunstilise õnnestuse mõttes.

„Libahundis“ on tabatud inimeste sügavaid lahkuminekuid, vere, tõu, temperamendi erivusi, mis on ülepeaamatud, kui kõik teadlikult loodud vaheseinad ning lõhed inimeste vahel. Kui lihtsate abinõudega teeb seda Kitzberg meile arusaadavaks! Tiina jutustab: „Meie oleme vabade inimeste tõugu. Isa uppus põgenemisel jõkke, kui teda kinni võtta ja hingekirja panna taheti; isaisa suri karu käppade vahel ja isa isaisa murdsid nugisejahil näljased hundid maha. Meil arvati põlvi kuni kuningateni ja vanemateni tagasi.“

Vanaema aga kõneleb Tammaru rahvast: „Meie tütreid ja noorikuid ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisa... Meie olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõiges kaks last, kui palju, siis kolm... Helgeid aegasid meil ei olnud, kirge meie ei tunnud... Mitu põlve edasi, mitu, mitu! ja mitu põlve tagasi! — ma ei näe seal võõrast verd, kõik on kollaste peade ja siniste silmadega! Kollaste peade ja siniste silmadega!“

Selles silmade ja juuste värvi rõhutamises tundub otse animaalist läbinägevust. Ei ole pöördud meeste jõu ja vaimuandide määramise poole, vaid on kirjeldatud naisi kui kodugeeniusi, on toonitatud iseteadmatuid, kuid tõu laadi kohta nii tähtsaid tegurid: ilu, erootilist meeldivust, sigivust, vere puhtust. Ja sellega on küsimuse üdise trehvatud.

Selle tagapõhja aimatavaks tegemine annab kogu draamale seesmise kandejõu, see kaitseb teda kõigi muinasjutuliste võtete eest ja asetab juba algusest peale puhas-

psühholoogilise mõõdupuu nähtuste hindamiseks. Veel enam, kogu libahundi-müütos kaotab sellel tagapõhjal esimese tähtsuse ja saab ainult erandlikuks lüliks kahe tõu, kahe vere kokkupõrgete ahelas. See kuninga- ja orjavere vastolu oleks igal tingimisel esile tunginud. Seda algupärasem ja traagilisem on aga nende tendentside võitlus orjapõlve hämaruses, armastuse ning ebaususe valgustuses.

See nii õnnelikult leitud aine on omale väärilise kaju saanud. Draama ülesehitus on huvitavalt ja osavalt kavatsatud: esimeses ja viimases vaatuses kujutatakse talveõhtut ühes ja sellesamas suitsutares, mõlemates huntide hulumine ning õudne meeleolu. Esimese ja teise, samuti neljanda ja viienda vaatuse vahel on pikem aeg. Keskdraamat on kolmandas vaatuses jaanituli ja rahvatants, mis vanade komöödiate baleti aset täidab ja muusikalisi etteasteid võimaldab. Nõnda siis õieti sümmeetriline ja kindlalt rehkendatud kompositsioon.

Kuid veelgi huvitavam on üks detail: nii esimeses kui viimases vaatuses ootab perenaine voki taga istudes meest tuisusest ööst koju. Ja kui Mari viimases vaatuses ütleb: „Mure ka! Margus alles väljas, ei tule ega tule. Leiab ta selle tuisuga teed või ei leia, ja eksib metsa ära,“ ning kui vanaema sellele juurde lisab: „Jah, ei tea, kuhu ta nõnda hilja peale jääb!“ — siis tabab kuulajat imelik tundmus: kus oli see, kus ma samu sõnu umbes samasuguses seisukorras kuulsin? Kuid see oli esimeses vaatuses, kus perenaine nõndasama õhkab: „Mure ka, inimesed alles väljas! Leiavad nad selle tuisuga teed või ei leia ja eksivad metsa ära,“ mispeale vanaema nõndasama vastab: „Tea jah, kuhu nad nõnda hilja peale jäävad!“

Üleüldse kordub kogu situatsioon, kuid traagilisemas teisesendis. Nagu viieteistkümne aasta eest libahundi laps tuisu ja huntide hulumisega tuleb, nii tuleb ka nüüd seesama laps, kuid täiskasvanud libahundina. Kõik kordub, ainult sugupõlved on muutunud. Uus põlv on veelgi raskemeelsem, karmim ja järsum kui vana. Ainult pime vanaema, kes kõike mõistab ja kõike vabandab, on endine. Vanaema, kes muldse suuga sosistab: „Kõik kordub siin maa peal — midagi ei muutu. Inimesed küll — tulevad ja lähevad, sünnivad ja surevad...“

Peab tähendama, et see teose allegooriline luustik läbipaistev ega tema ideeline sisu pealetungiv ei ole. Tema sümmeetria on nõnda varjatud, et seda esimesel lugemisel tähelegi ei pane. Mis meie aga algusest lõpuni näeme ja

tunneme, see on suur lüüriline õrnus, kaunis romantika, mis iga ülevat kunsttööd täidab. „Libahunt“ on oma aine, stiili ja koguni keele poolest kõige õnnestanum Kitzbergi töödest. Tahaks näha seda mängituna kusagil kunstteatris, maitse ja andumusega, kergelt stiliseeritult ning peenetundlikult instseneeritult.

Kui meie selles töös midagi veel puudu leiame olevat, siis seda, et autor orjaaegade, suitsutarede ja libahundilugude müstikat draama jätkudes mitte selles hoos ei jõua tõsta, rõhutada ning süvendada, nagu alguses lootust annab. Teose kõige huvitavam ja kõige tänuväärsem moment, „libahundi probleem“, jääb kahvatuks, väljaarenematuks, ei võta üleüldse miskisugust kuju. Seda kahevahel-olu, seda viirastuslik-õudset meeleolu, mis autor on taotanud, ei suuda ta Tiina surmajampsiga meis mitte äratada. Kuid kõik metafüüsilised kalduvused, julged, müütosi-loovad võtted on Kitzbergi fantaasiale juba ükskord võõrad.

5.

Miskisuguse kombe pärast, omi teoseid lugeja ees vabandada, nimetab Kitzberg ka oma viimase algupärase draama „Kauka jumala“ „rahvatükiks 5 vaatuses, 6 pildis“. Kuid sellest hoolimata oleme sunnitud teost, mis meie ajal sündinud, ka meieaegsete mõõtude järele arvustama. Liiatigi, et „rahva“ nimetus üleüldse miski vabandus ei peaks olema. Ja liiatigi, et, nagu näinud oleme, Kitzberg omi töid vabandades neile tihti ülekohtune on.

„Kauka jumala“ peategelane, et mitte öelda, ainus tegelane, Mogri-Märt on Vuolijoe Valgemäe Villemi sugulane. Kuid kuna Vuolijoe räuskav mulk pealiskaudseks ja sisuvaeseks jääb ning vandesõnadest kaugemale ei jõua, võtab Kitzbergi „hall parun“ paiguti otse üliinimliku ulatavuse, kasvab meie silmis rahaahnuse võrdkujuks, ja on silmapilke, mil ta otsaesisel vana mammonavürsti enese tõmbid sarved viirastuvad.

See on Mogri-Märt, kes sajatab, et sulastele „kuradi-tele ka kapju otsa ei ole kasvanud“, ja kes ähvardab niisuguseid teenijaid muretseda, kes „ristimata“. See on Mogri-Märt, kes kauka pihta koputab ja hoopleb: „Siin on Mogri-Märdi jumal!“ „Mida rikkam keegi on, seda enam on ta Jumal!“ Ja seegi on Mogri-Märt, kes armastuse kohta tähendab: „Kõik ilm on emaseid täis...“ ja kui teda hurjutatakse, vastab: „Mis? Häbenema pean ma, kui ma

sularahaga kinni maksan? Kui ma sula rahaga kõik kinni maksan?"

Mogri-Märt on see punkt, mille ümber draama keerleb ja mis kõige üle valitseb. Viis esimest pilti ei paku õieti muud kui Mogri-Märdi räuskamist. Kolm nendest lõpevad needmiste ja pisaratega, kaks otsekohe rüselustega. Missugune häälevara ja kehaline jõud peab Mogri-Märdi etendajal olema! Aga ka kuulajate meeled on suure katsumise all, neid otse kurvalt-kuulsa „Made-Puju“ drastilisi võtteid kaasa elades. Siin on isamajast väljaajamisi, püssiga ähvardusi, lapsega tütre kojutulek ja surm ema käte vahel, pikse mürin, välgu sisselöök, tulekahju ja plahvatus.

Torm on ju vahel ilus, kuid väsitab, iseäranis kui ta kauemat aega ühesuguse hooga kestab. „Kauka jumalas“ ei ole tõusu ega mõõna. Üks fortissimo kuni viimseni vaatuseni, mille ootamatu rahu niisama närvide peale käib kui algupoole tormi kohin. Liiatigi on sarnased äärmised võtted oma loomu poolest ebapsüholoogilised.

Mogri-Märdi iseloom on liig ühekülgne, matemaatilisel selge, keemiliselt puhas: rahaahnus, ja ei ühtki muud tundmust. Ta ei hooli naise kannatusest ega laste õnnestusest. Ka oma sureva tütre juures räuskab ta. Alati on ta kõige kõrgemal kraadil äritatud, alati plahvatamas. Kõik muud on ta ümber kahwatanud kui varjud. Keegi ei suuda talle vastukaaluks olla, ka kaupmees Pärn muidugi mitte.

Mogri-Märt on liig suur, et tõeline inimene olla. Sellega kauka-kalevipojal ei ole inimlikku hingeelu. Ta ei edene hingeliselt kogu teose jooksul karvavõrdki, ja kui ta lõpus muutub, siis murdub järsult. See ei ole psüholoogiline nähtus, see on midagi mehaanilist. Tema piirid on liig teravad, varjud liig järsud.

Mogri-Märdi saatust ei juhi ta ise ega ka väliste olude loogiline arenemine, vaid juhus. Ei oleks pikne ta maja põlema löönud, oleks Märt endist viisi raha ahnitsevad, teenijaid vandunud ja enne surma veel mõnesaja vaatuse võrd räusanud. Sõge juhus ainult tegi ta ülbusse lõpu ja murdis mehe. See oli tõepoolest *deus ex machina*, jumal avaruse masinast. Miskisugust mõtet sarnases sõlmeharutuses oleks ainult sel juhusel, kui autor piltlikult meile näidata tahaks: jumal nuhtleb meelevallatuid ja uhkeid. Kas oli autoril ainult nii algeline ülesanne?

Kuid midagi vanatestamentlikku on „Kauka jumalas“ tõesti. See on ka omal viisil võitlus Seebaoti vastu, uus Hiibi raamat, mis uue Luciferuse langemisega lõpeb. See

„demonism“ on teose väärtus, sest selles peitub ta jõuallikas; kuid niisama on see ta nõrkus, sest see teeb ta psühholoogiliselt õõnsaks.

„Kauka jumalas“ tundub suurt jõupingutust, otse haruldast Kitzbergi kohta. Siin on monumentaalset nägemust ja titaanlikka võtteid. Neid Shakespeare'i selgeid jooni ja Rembrandti järksusid varje taotleb Kitzberg oma toodangus esimene kord. Kogu teos on kavatsetud suures kaustas. Oleks kahju olnud, kui sellel auväärt püüdel positiivseid tagajärgi ei oleks.

Kuid seda ei või meie mitte öelda. Kui ka teos nagu tragöödia, nagu ühtlane teatritükk vahest küllalt ei ole õnnestanud, on ta üksikutes osades siiski huvitustäratav. Ja seda kõige pealt oma stiili poolest. Niisugust naturalistlikku mahlakust ja lopsakust, nagu Mogri-Märdi dialoogides, ei ole Kitzberg varem iialgi tunnud. Mogri-Märdi isik, mis iseenesest nii liialdatud ja ühekülgne on, saab ta kõnede kaudu siiski eluliselt värskeks. Kui ei või uskuda tema olemasolu, siis usume vähemalt tema kõnesid. Mogri-Märdil ei ole inimlikku hingeelu, kuid tema repliikides on hinge ja elu. Ta ei tunne vale paatost. Iga teatripoos on talle võõras. Mogri-Märdi puhul tahaksin peaaegu tagasi võtta märkuse, mis ülemaal Kitzbergi kirepuuduse kohta olen teinud.

Kitzbergi viimane näitemäng tuletab mitmeti tema esimest meelde. Mogri-Märt on seesama Punga-Mart, ka tema nimi võiks olla Kauka-Märt. Ka Punga-Mart oli suureline oma raha ja võimu üle. Ka tema hooples, kärkis sulastega, rüüpas viina. Ka tema tegi tahes või tahtmata omad lapsed õnnetuteks. Nagu Mogri-Märdi poeg vastu isa tahtmist naise võtab, nii läks Punga-Mardi tütar Eeva vastu keelu mehele. Ja nagu Mogri-Märdi tütar, nii põgenes ka Punga-Mardi teine tütar ja langes samasugusesse õnnetusse. Ning mis Mogri-Märdile pikne, seda oli Punga-Märdile äkki kohale jõudnud rahukohitunik. Mõlema töö viimsed vaatused on ainult lepitavad järelakkordid pärast tormi kohinat.

Nii leidub õieti palju, mis neis teostes ühist, kuid ometi on esimene vähenõudlik katse, teine aga valminud kirjanikutöö. Kuid seda võrdlust tehes tunneme tarvet veel kord Kitzbergi kogu dramaatilist toodangut ühtlasena meele tuletada ja miskisuguseid kokkuvõtteid teha.

Ei või salata, Kitzbergi toodang peegeldab vahetpidamatut edu, ühesoolist teed jandist kunstilise draama, pealiskaudsusest psühholoogilise sügavuse, keelelise abituse

juurest kunstiväärtusliku stiili poole. Miskisugust täiesti ootamatut ja üllatavat hüpet ei või meie tema edenemises tähele panna. Kuid iga tema uus töö on tendentsi avaldanud kõrgeina ja väärtuslikuma kunsti poole. See on olnud vahetpidamata orgaaniline kasvamine.

Kümnel viimasel tegevuseaastal, draamade ajajärgul, näib Kitzberg suuri kunstilisi kahklusi, otsimisi ja katseid läbi olevat elanud. Igas uues draamas on ta isemaailma puudutanud. Tahaks loota, et „Kauka jumal“ mitte viimast sõna tema monumentaalsusepüüde alal ei ütle. See annab nii palju põhjust temalt oodata draamat, milles oleks „Libahundi“ lüürika ühinenud „Kauka jumala“ monumentaalsuse ja „Tuulte pöörises“ eluhooga. Selle suurteose õnnestamise eest ühendaksime kõik omad palved ühes temaga Melpomene palge ees!

Kuid minu ülesanne ei olnud tuleviku lootustest rääkida, vaid mineviku saavutustest.

Missugune tähtsus on Kitzbergil Eesti näitekirjanduses, see on tema kaasaeglastele nõnda silmnähtav, et seda ükski arvustus lisada ega vähendada ei suuda. Nii vähe-dane kui Kitzbergi draamatoodang arvuliselt ka on, on see Eesti kirjanduseloos vajaline osa. Kogu see lootusrikas virgumine, mida viimasel paaril aastal meie näitekirjanduses tähele võib panna, oleks küsitav olnud ilma Kitzbergi teed-avava tegevuseta.

Kitzbergi nimi määrab kord meie teatri-ajaloos tervet ajajärku. See tähendab seda murrangut, mil meie külateater muutus Eesti rahvuslikuks teatriks, nagu kord ammu maarahvas Eesti rahvaks muutus. Ja mis on ilusam, kui olla teetegija külaküünist linna teatri avarasse saali, elektrilühtrite helendusse, modernide vaimuväärtuste kaunisse maailma!

Kitzbergi kunst ei ole piiratud ühe rahvakihi esteetiliste nõuetega. Tema toodang on sedavõrd lai, et igaüks selles midagi maitsetavat leiab. Oma lastetükkide, naljamängude ja draamadega on ta kogu rahvale näitelavamaterjali annud. Ta on tuhandeid ja tuhandeid noori kodanikka maast madalast selle muinasjutuga harjutanud, mille nimi on: Teater. Ja ta on tuhandetele ja tuhandetele täiskasvanutele seda tõelikkust süvendanud, mille nimi on niisama: Teater.

Friedebert Tuulas.

Sisseütlev kääne.

H. Põla.

2

c. Meie ei saa *-sse:d* ka mitte välja tõrjuda mitmuse sisseütlevast igalpool, kus ta rõhulisse silpi liitub, s. o.

1. kõigist neist sõnust, mille mitmus sünnib *-de* abil, nagu: *izadesse, kaladesse, lookadesse, aukudesse, ka kataldesse, tütar-desse* j. t., niisamuti ka mitte lühenenud mitmusest, nagu *lookesse, aukesse, jalgesse* jne. — Teist teed käivad siin ainult ühesilbilised sõnad, kus *-se* esineb teisel astmel ja mille mitmuse sisseütlev kuulub: *maadese, puudese, töödese*. Neis sõnus aga peaksime meie *de:lise* mitmuse täiesti kõrvale heitma ja ainult *i:liste* tarvitama.

2. kõigist *-te:* ga moodustatavaist mitmusist, kus *te* peal on kõrvalrõhk, nagu *ikketesse, rahvastesse, hobustesse, sulastesse, auzatesse* jne. Teist teed käivad siin sõnad, mille mitmuse *te* on neljandaks silbiks, nagu *palujatese, pimedatese, madalatese*, ja kulunud tüvede (*-te* on teiseks silbiks) mitmuse sisseütlev, nagu *keeltese, kätese, vetese* jne.

Üleüldiselt tuleb öelda, et *-se* ja *-sse* samade hääleseaduste järele käivad kui alaleütleva lõpud *-le* ja *-lle*. *-sse* esineb seal, kus *-lle*, *-se* seal — kus *-le*.

Võrdle:

<i>kala-le</i> — <i>kala-se</i>	<i>võõra-lle</i> — <i>võõra-sse</i>
<i>azja-le</i> — <i>azja-se</i>	<i>mõtte-lle</i> — <i>mõtte-sse</i>
<i>laia-le</i> — <i>laia-se</i>	<i>madala-lle</i> — <i>madala-sse</i>
<i>inimeze-le</i> — <i>inimeze-se</i>	<i>hobuze-lle</i> — <i>hobuze-sse</i>
<i>koguduze-le</i> — <i>koguduze-se</i>	<i>helina-lle</i> — <i>helina-sse</i>
<i>azemiku-le</i> — <i>azemiku-se</i>	<i>kalade-lle</i> — <i>kalade-sse</i>
<i>keelte-le</i> — <i>keelte-se</i>	<i>rikaste-lle</i> — <i>rikaste-sse</i>
<i>madalate-le</i> — <i>madalate-se</i>	<i>kiriku-lle</i> — <i>kiriku-sse</i>
<i>maa-le</i> — <i>maa-se</i>	<i>õela-lle</i> — <i>õela-sse</i> .

Siinsamas oleks ehk koht ka riivata küsimust, mida senini veel õige vähe on puudutatud. Kas ei ole *-le* ja *-lle*, *-se* ja *-sse*'le vahet tehes ka tarvis tähele panna, et meil ilmaütleva *-ta* otse niisamuti kahel astmel esineb ja seda lõppu ühes *-lle* ja *-sse*'ga hakata ka — *-tta* näol tarvitama. Sest kahtlemata on ka siin astmevahed olemas ja neil samul põhjustel, mis *-lle* ja *-sse* kohta on näidatud. Iga-

tahes on niisugune terav kõrv kui M. Weske oma seda vahet kuulnud. Meil on tarvis ainult ta Eesti rahvalaulud kätte võtta ja lugeda (lhk. 13):

See sile silitamatta,
See lahe lahutamatta,
Armas harja algamatta,
Kena kammi katsumatta,
Rusikate rudjumatta,
Kammelite kärpimatta.

Minu kuuldes ei esine see *-tta* mitte ainult aegsõna kohtolulise ilmaütlevas, vaid kõigis nimisõnade ilmaütlevais, kus *-ta* rõhulisse silpi liitub. Minu arvates oleks Weske võinud Eesti rahval. I 98 lhk. ka kirjutada:

Mitu ööd olid uneta,
Mitu suitsu suuruksetta,
Mitu hommikut osata,
Mitu päeva lõune'etta.

Seda kõike tõin ma siin ette selle nähtuse tõenduseks, et Eesti keele nimisõna jaguneb igapidi kahte muutusliiki, mille tõttu meil ka on tegemist olnud kahesuguse sisseütleva lõpuga *-sse* ja *-se*. Ehk õigemini öeldud, meil Eesti keeles on muudete lõpud pea ikka ühed ja samad, ainult nad esinevad kahesuguses vormis, nõrgemal ja kõvemal astmel selle järele, kuida on tüve sisemise muute häälikute ja rõhu seis.

Algupärase *-sse* seletanud, pöörame tema moondunud vormi *-se* juure.

Kuna *-sse* igalpool omas kohas peab seisma jääma, on *-se* see lõpp, mille vastu meil tuleb sõda pidada, sest tema on meie keeles ühele kaunikõlalisele arenemisele risti vastu astunud ja seda hakanud välja tõrjuma. Meil on juba õige palju nimisõna liike, kus *-se* on omale suure õiguse omandanud ja kus ommeti läbi saab ilma temata, ja palju kaunimini. Meil hakkab juba üldiseks saama ütelda *külase, majase, unese, merese, tulesse* jne., kus varemini ainult öeldi ja nüüdki veel paiguti öeldakse *külla, maija, unde, merde* (- *merre*), *tulde* (- *tulle*) jne., s. o. kus sisseütlevat sünnitati vormilühenemise ja tüve sisemise muute häälikute kõvenemise teel. Meie võime koguni ütelda, et igalpool, kus praegu *-se* illatiivi lõppuna esineb, nimetatud kääne enne teistviisi sündis ja et seal, kus ta praegu ei sünni sisemise muute abil, tema arenemine on milgi põhjustel katkestatud. Meil leidub selle tõttu muidugi suur hulk vorme, kus meie endist sisseütleva tuletusainet enam ei saa ellu kutsuda ja

kus meie tahes ehk tahtmata peame rahule jääma -se lõpuga. Aga meil on siiski võimalik ka suures hulgas sõnus sise-
mise muute abil tekitatavat sisseütlevat ta õigele kohale
seada ja -se täiesti kõrvale jätta.

Sisemise muute abil saame meie ainsuse sisse-
ütlevat sünnitada:

1. Kõigist kahesilbiseist painuvaist sõnust, mille omastava tüvi on nõrgas ja osastava tüvi kõvas paines; näit.:

nimetav	omastav	osastav	sisseütlev
<i>jalg</i>	<i>jala</i>	<i>jalga</i>	<i>jalga</i>
<i>leib</i>	<i>leiva</i>	<i>leiba</i>	<i>leiba</i>
<i>paat</i>	<i>paadi</i>	<i>paati</i>	<i>paati</i>
<i>kuld</i>	<i>kulla</i>	<i>kulda</i>	<i>kulda</i>
<i>nägu</i>	<i>näo</i>	<i>nägu</i>	<i>näkku</i>
<i>sõda</i>	<i>sõja</i>	<i>sõda</i>	<i>sõtta</i>
<i>tuba</i>	<i>toa</i>	<i>tuba</i>	<i>tuppa</i> jne.

Selle liigi sõnade kohta võime meie julgesti üles seada
reegli: Kõigis kahesilbiseis nõrgenevais
tüvedes (s. o. mille omast. nõrgas paines) tuletub
ainsuse sisseütlev tüve sisemise muute häälikute
kõvenemise teel. Nende sõnade mitmuse kohta
võime juure. lisada, et ka seal sisemise muute abil tuletub
sisseütlev on võimalik paljudel juhtumisel, kus
lühendatud mitm. osastavat saab tarvitada. Meie saame
tarvitada sisseütlevatena vorme *jalgu, silmi, aegu, rindu* j. t.
(näit. *jäi jalgu kinni, torkas silmi* jne.).

2. Sellesama reegli alla käivad ka kõik kulunud
tüvedega kahesilbised sõnad, s. o. need, mille nimetav
ja osastav on ühesilbised kõvas paines, aga mille omastav
on kahesilbiline ja nõrgas paines, nagu:

<i>keel</i>	<i>keele</i>	<i>keelt</i>	<i>keelde</i> ~ <i>keele</i>
<i>saar</i>	<i>saare</i>	<i>saart</i>	<i>saarde</i> ~ <i>saare</i>
<i>joon</i>	<i>joone</i>	<i>joont</i>	<i>joonde</i> ~ <i>joone</i>
<i>reis</i>	<i>reie</i>	<i>reit</i>	<i>reide</i>
<i>kõis</i>	<i>köie</i>	<i>köit</i>	<i>köide</i>
<i>õrs</i>	<i>õrre</i>	<i>ort</i>	<i>õrde</i>
<i>hiir</i>	<i>hiire</i>	<i>hiirt</i>	<i>hiire</i> jne.
<i>(käsi)</i>	<i>käe</i>	<i>kätt</i>	<i>kätte</i> .

Selle liigi sõnade kohta peame tungivalt nõudma, et
-se: list sisseütlevat siin ilialgi ärgu tarvitatagu; vormid nagu
keelese, saarese, joonese jne. tulevad otse tunnistada kirja-
keeliseks veaks.

3. Et kahesilbise liitega sõnad on otse
nr. 1 ja 2 all esitatud sõnade sarnased, siis käivad ka

nemad eranditeta sellesama reegli alla. Käsitab ju meie keel kahesilbise liitega sõnu otsegu ühendatud sõnu, mille teine pool üksi on käänatav ja esimene pool jääb muutmata. Nii tuleb sisseütlev sisemise muute abil moodustada kõigist sõnust, mis on sündinud liidete abil nagu *dik* - *diku*, *lik* - *liku*, *mik* - *miku*, *nik* - *niku*, *pik* - *piku*, *stik* - *stiku*, *vik* - *viku* jne. — *mene* - *meze*, *lane* - *laze*, *line* - *lize*, *kene* - *keze*, *kune* - *kuze*, *dane* - *daze* jne. — *us* - *uze*, *dus* - *duze*; *tus* - *tuze* — *is* - *ize*, *dis* - *dize*, *tis* - *tize* jne., kõik liited, mille esimene silp on ikka rõhuline. Näit.:

nimetav	omastav	osastav	sisseütlev
<i>rägastik</i>	<i>räga-stiku</i>	<i>rägastikku</i>	<i>räga-stikku</i>
<i>olevik</i>	<i>ole-viku</i>	<i>olevikku</i>	<i>ole-vikku</i>
<i>inimene</i>	<i>ini-meze</i>	<i>inimest</i>	<i>ini-messe</i>
<i>eestlane</i>	<i>eest-laze</i>	<i>eestlast</i>	<i>eest-lasse</i>
<i>roheline</i>	<i>rohe-lize</i>	<i>rohelist</i>	<i>rohe-lisse</i>
<i>kogudus</i>	<i>kogu-duze</i>	<i>kogudust</i>	<i>kogu-dusse</i>
<i>kuivatis</i>	<i>kuiva-tize</i>	<i>kuivatist</i>	<i>kuiva-tisse</i>
<i>kurbius</i>	<i>kurb-tuze</i>	<i>kurbtust</i>	<i>kurb-tusse</i>
<i>õelus</i>	<i>õel-uze</i>	<i>õelust</i>	<i>õel-usse</i>

Tähendada tuleb selle liigi sõnade juures, et meil siin sugugi lõpu *zese* (*koguduzese*) lühendamisega ei ole tegemist, nagu Semper arvab, kui ta omas kirjutuses (lhk. 68) ette paneb neis sõnust sisseütlevat lühendada; sest esiteks ei ole *sesse* mitte lõpp, vaid *-sse* (õieti *-se*; *koguduzese*) ja ära ei lange mitte tüve silp *se*, vaid lõpp *-sse* (*-se*), mille tõttu rõhu mõjul tüve esimese välte *s* (= *z*) tõuseb neljandasse vältesse (*kogu-duze* > *kogu-dusse*).

4. Viimaks on meil veel võimalik sisemise muute abil sünnitada sisseütlevat paljudest painetumaist kahesilbiseist sõnust, s. o. sõnust, mille omastav ja osastav on I (ehk II) hääleastmel; näit.:

nimetav	omastav	osastav	sisseütlev
<i>küla</i>	<i>küla</i>	<i>küla</i>	<i>külla</i>
<i>maja</i>	<i>maja</i>	<i>maja</i>	<i>maija</i>
<i>kogu</i>	<i>kogu</i>	<i>kogu</i>	<i>kokku</i>
<i>raba</i>	<i>raba</i>	<i>raba</i>	<i>rappa</i>
<i>sazi</i>	<i>sazi</i>	<i>sazi</i>	<i>sassi</i>
<i>pori</i>	<i>pori</i>	<i>pori</i>	<i>porri</i>
<i>(uli</i>	<i>tule</i>	<i>(tuld)</i>	<i>tulle - tulde</i>
<i>ikalju)</i>	<i>(kalju)</i>	<i>(kalju)</i>	<i>(kalju = kallju) jne.</i>

Nagu aga *külla*, *maija*, *rappa* jne. asemel enamasti öeldakse *külase*, *majase*, *rabase*, nii sünnitab suurem osa

selle liigi sõnu ainsuse sisseütlevat *-se* abil, nii: *iza* — *izase*, *keza* — *kezase*, *oja* — *ojase*, *kala* — *kalase*, *maru* — *maruse* jne. Siin on *-se* sisemismuutelise sisseütleva täitsa kõrvale tõrjunud, ja siin on ala, kus meie J. Aaviku ja J. Semperi ettepanekuile, lühemaid vorme tekitada ja tarvitada, võime rõõmuga alla kirjutada, ja kus *-se* vormide kõrval täielik eluõigus peab antama ka vormidele nagu *issa* pro *izase*, *nimme* pro *nimese*, *kõrri* pro *kõrise*, *mõiju* pro *mõjuse*, *ehha* pro *ehase*, *ivva* pro *ivase* jne.

Sisemismuutelise sisseütleva tarvituselevõtmisel igal juhtumisel, kus keeleseadused seda lubavad, saaksime suurema jao *-se* lõpulistest sisseütlevatest tagasi tõrjuda, kuid meie ei saa teda mitte enam täiesti hävitada.

-se peaks seisma jääma mitmuse sisseütlevas igal pool, kus mitmuse tunnus *-te-* on rõhutu, nagu sisseütlevais: *kätese*, *maadese*, *keeltese*, *madalatese*, *inimestese*, *kogudustese*. Paljudes sõnades saaksime küll temast mööda omastavalise mitmuse tarvituselevõtmisel, nagu sisseütlevais *madalaisse*, *tänavaisse*, aga mitte igal pool. Ka osastavalise mitmuse sisseütlevaisse nagu *keelise*, *inimesise*, *koguduzise* jääks ta püsima, olgu siis et meie julguse võtame siin sisseütlevat moodustada ainsuse näol ja ütelda *keeli*, *inimesi*, *kogudussi*. See võiks aga ikkagi ainult üksikuil juhtumisel korda minna (näit.: *raamat pandi ümber võõraisse keeli*).

Seega jääb meil kolmesugune sisseütlev tarvitusele: *-sse*:ga tuletatud, sisemise muute abil sünnitatud ja *-se*:ga moodustatud. Nende kolmesuguste tuletusainete kõrva astub veel kaks, millel mõlemil juba on olemas oma kindlad piirid. Teine neist esineb ühesilbiseis tüvedes, teine aegsõna kohtolulise sisseütlevas.

Ühesilbiste reeglipärase sisseütlev on *-h* järgneva sisemist täishäälikut kordava täishäälikuga, mis ka hääleseaduste põhjal teiseb; näit: *maa* — *maha*, *suu* — *suhu*, *töö* — *töhe* (~ *töhö*), *pea* (~ *pää*) — *pähe* (~ *pähä*), *soo* — *sohu* (~ *soho*), *öö* — *öhe* (~ *öhö*) jne. Ka seda sisseütlevat on *-se*:line välja tõrjumata, ja on tarvis algupärane tuletusviis uuesti elule kutsuda kõigis selle liigi sõnuses, ka ütelda *puhu* pro *puuse*, *vöhe* pro *võöse*, *jähe* pro *jääse* jne. (mitmuses ikkagi *puisse*, *maisse*, *jäisse*, kui mitte *puihi*, *maihi*, *jäihi*).

Kohtolulise sisseütlev on selle poolest isearalik, et siin oodatav lõpp *-sse* on ära jäänud, mis ikka järgneb rõhulisele ühesilbisele liitele, nagu sõnuses *õnnetumasse*, *paremasses*; on ju kohtolulise tunnus rõhuline liide *ma*. Ka leiamegi meie rahvalauludes tema otsas

-sse:le vastava vormi *ije* - *ie*, nagu see pea igal pool nii sagedasti esineb. Olgu näituseks read :

Kui mina hakkas laulama ie,
Pisut sõnu pilduma ie.

Kirjakeeles oleks võinud vormid *laulamaie*, *pildumaie* muutuda vormideks *laulamasse*, *pildumasse*, aga kohtolulise sisseütleva arenemine ei ole seda teed käinud. Siin näib silp *ma* enam iseseisvana ühesilbisena sõnana esinenud kui näituseks *ne* sõnas *hobune*. Seda tõendavad meile jällegi rahvaluules esinevad vormid *laulemahe*, *ikemahe*, *laskemahe* (Hurt, Vana kannel, l. nr. 80; Setälä Äänneh. lhk. 343), kus lõpp *mahe* ligidalt ühte läheb ühesilbiste sisseütlevatega *maha*, *pähe* jne. Soome keeles sai kohtolulise sisseütleva lõpust *-mahan* (*laulamahan*) -*maan* (*laulamaan*), Eesti keeles jäid kõik lõpud *maha* ja sisseütlev sai omastava näo; kohtolulise omastav ei ole aga Eesti keeles peale mõne erandi (*käima peal*, *jooma aeg*) mitte enam tarvitusel, mille pärast ka ei või segadust tulla selle käänega. See asjalugu ei õigusta meid aga ikkagi veel mitte -sse:d ära jätta sõnus nagu *kiriku*, *tasku*, kus sisseütlev täiesti saaks omastava näoliseks.

Lõpuks seame endile kõigi sisseütlevate piirid veel korra silme ette:

1. -h-ga ja korduva täishääliku abil sünnivad ainsuse sisseütlevad ühesilbistest tüvedest; näit.: *maha*, *suhu*.

2. Sisemise muute abil sünnivad ainsuse (ja mõned mitmuse) sisseütlevad

a) kahesilbistest nõrgenevaist tüvedest, näit.: *lukku*, *metsa*, *jalga* (*jalgu*), *looka*, *paati*, *jökke*, *tuppa*, *kätte* jne.;

b) kahesilbistest kulunud tüvedest, näit.: *keele*, *juure*, *uude*, *hiide*, *õrde* jne.;

c) mõnedest kahesilbistest painetumaist I (ja II) astme tüvedest, näit.: *külla*, *maija*, *rappa*;

d) kahesilbiste liidetega nimisõna tüvedest, näit.: *inimesse*, *kogudusse*, *rohelisse*.

3. -se abil sünnivad

a) ainsuse sisseütlevad kahesilbistest I ja II astme painetumaist sõnust, kus võimalik ei ole sisseütlevat sünnitada sisemise muute varal, näit.: *kalase*, *kanase*, *emase*;

b) ains. sisseütll. ühesilbiseist, kus -h-ga sisseütlev ei ole tarvitav, näit.: *teese*, *puuse*, *võöse*;

c) mitmuse sisseütlevad nimisõnust, kus mitmuse tunnus *te* ehk *i* on rõhutu, näit.: *keeltese* - *keelise*, *inimestese* - *inimesise*, *kogudustese* - *koguduzise* jne.

4. -sse abil sünnivad

a) ains. sisseütlevad kõigist kahesilbistest kõvenevaist (kokkutõmmatud) tüvedest, näit. *rukkisse, ehtesse, hambasse, taevasse* jne.;

b) ains. sisseütl. kõigist III astme kahesilbistest (ka kokkutõmmatud) tüvedest, näit.: *raskesse, õhtusse, veskisse* jne.;

c) ains. sisseütl. kõigist kolmesilbiseist ja nende vääriliseist tüvedest, näit.: *madalasse, pimedasse, kirikusse, iluzasse, hobusesse, azemesse* jne.;

d) mitmuse sisseütlevad kõigis *-de-* tunnusega mitmuis (peale ühesilbiste omade, kus on osastavoline vorm soovitatavam: *maadese - maisse*), näit.: *lukkudesse, hilpu-desse, kanneldesse*;

e) mitm. sisseütl. kõigis *-te-* tunnusega mitmuis, kus *te* on rõhuline (enamasti 3-as) silp, näit.: *rikastesse, valgetesse, iketesse, taevastesse, auzatesse*;

f) mitm. sisseütl. kõigis osastavalisis mitmuis, mille osastava lõpp on *-id*, näit.: *madalaisse, tänavaisse, rikkaisse, maisse, puisse* jne.

T ä h e n d u s. -sse esineb sisseütlevas igal pool, kus *-lle* alaleütlevas.

5. Ilma kõigi tuletusaineteta esineb sisseütlev aegsõna kohtolulises; näit.: *laulma, lugema, armastama, imetelema*. — Siiski käib siin ühesilbiste aegsõna tüvede kohtolulise sisseütlev sisemise muute seaduste alla: ta esineb kõvas paines, kuna teised kohtolulise kääned nõrgas esinevad; võrdle: *käi ma peab ja läks käi ma*.

Veel kord tagasi vaadates ülemal pool esitatud sisseütleva liikide peale, ei saa ma varjata asjaolu, et ma ei ole kindel selles, kas *-id*:lõpulise mitmuse osastavaga nimisõnade osastavalise mitmuse sisseütlev siin tõetruult on esitatud. Kuna ma selles sugugi ei kahtle, et meil muudete lõpuosades *-aisse, eisse, uisse* (näit.: *madalaisse, azemeisse, hurtsikuisse*) on tegemist sõnade III hääleastmega, ei ole minu kõrvale veel saanud selgeks, missuguse hääliku vältes peitub selle III astme jõud: kas *i:s*, või *s:s*, või mõlemis. Teiste sõnadega: kas on õigem *i:d* pidada 2. välte *i:ks*, s. o. *ai:d, ei:d, ui:d* 3. välte kaksikhäälikuiks ja ühes sellega *s:u* 2. välte *s:ks*, nii et meil — kui praeguste abinõudega kirjas välteid kujutada — kirjutada tuleks *madalaiise, azemeiise, hurtsikuiise*, — või on, nii kui üleval esitatud, *ai, ei, ui* 2. vältes (= *i* esimeses) ja *s* 3-as, või on koguni võimalik 3. välte *ai, ei, ui* ühes

3 välte s:ga (nii siis *madalaisse*).¹⁾ — Vormides nagu *sisse*, *sassi* pean ma s:u 4. välte s:uks, nagu p:d vormis *tuppa*.

Viimaks üks ettepanek:

Kas ei ole aeg s hääliku väldete kirjutamiseks kirjas üleüldsemale tarvitusele võtta z tähte, nõnda et see kujutaks s hääliku 1. väldet, kuna s jääks 2. välte ja ss 3. ning 4. välte kujutamise jaoks, vähemalt Ladina trükis ja kõige pealt seal, kus täht *v* on *w* asemel võetud tarvitusele, nagu „Eesti Kirjanduses“ ja „Keelelises Kuukirjas“? Ühes *p*, *t*, *k*:ga näib s selgesti neljas vältes esinevat nagu meie täishäälikudki; kõigi kaashäälikute kohta ei saa meie seda veel julgesti öelda. Niihästi sõna sisemistes kui välimistes muudetes on aga s üks tähtsamaist häälikuist ja tema õigem kujutamine selle tõttu tarvilisem kui teiste oma. z tarvituselevõtmine ei tooks suuri takistusi ei trükikotta, kus see täht olemas, ega õigekirjutusse, kus z seisaks *b*, *d*, *g*:ga ühel astmel.

(Lõpp.)

Nõidused vana aasta õhtul.

A. Adler.

Vana aasta õhtu on lävi, millest uude aastasse astume. Kui ühest aastast läbi sammudes selle läveni oleme jõudnud ja avamiseks käe juba tema lingi külge pancme, tulevad meil nagu tahtmata küsimised keelele: kuidas on tee sealpool läve? kas saame vähese vaevaga seda mööda edasi sammuda? kas jõuame õnnelikult uue läve juure, et sellest läbi minnes uut teed mööda jälle edasi astuda, või peame enne selleni jõudmist uinuma minema, et oma väsinud liikmeid puhata?

Vastuseid nende küsimuste peale katsutakse mitmesuguste abinõude varal otsida. Niisugusteks abinõudeks on ka mitmesugused nõidused sel õhtul. Heledate valgusekiirte mõjul on nad küll juba märksa kadunud, kuid nende riismeid leiame siiski veel igalt poolt meie kodumaalt, osali kui nalja ja lõbusat ajavilidet, osalt ka kui tõsist teadet tuleviku üle.

1) Nagu ma oma „Eesti keeõpetuses I jagu, Tall. Pihlaka j. 1915“ olen lähemalt seletanud, võib III hääleaste mitmesuguselt olla kokku seatud oma häälikute väldete poolst (vaata § 22, täh.). On siin ette toodud kolmest võimalikkusest viimane õige, oleks meil keeõpetuses täiendada, et III hääleaste ka võib olla 3. välde + 3. välde.

Alamalseisvad riismed on Kambja kihelkonnast Vana-Kuuste val-
last pärit. Ma ei ole neid mitte korjanud, vaid olen ainult üles tähen-
danud, mis ma ühes talus viibides sel puhul kuulsin ja mis minu järel-
pärimiste peale vastati. Nagu aineriismete mitmekesisus näitab, on
neid riismeid rahva keskel veel õige palju olemas.

Oma sisu poolest jagunevad need nõidused järgmistesse jagudesse:
I. üldse tulevast elu teada saada; II. „tulevast“ (teistpoolt) teada
saada; III. kas saab uuel aastal mehele (võtab naise)? IV. kes kõige
enne sureb? V. vana aasta õhtu tähtis mõju mõne asja kordasaatmi-
seks, ja VI. mitmesugused tähelepanekud. Mõne nõiduse kohta on
rahva suus ka isejutukene olemas, mis näitab nõiduse tagajärge või
karistust keelatud töö eest. Panen ka need jutukesed üles, selle järele,
mille kohta nad käivad.

I. Üldse tulevast elu teada saada.

1. Kõige tähtsam ja kõige tuttavam sellest liigist on vist küll
õnnevalamine. Selle tarvis sulatatakse tina või küünlaid ja kallatakse
sulatis siis äkki külma vette. Nende kujude järele, mis sulatise ära-
hangumisel tekivad, katsutakse siis tulevikku üles arvata.

2. Õhtul pühitakse tuba ära ja viiakse pühkmed välja põhja-
poolse seina ääre. Kella 12 ajal (teisendi järele ka varemalt) minnakse
ilma kellegi teadmata puru peale kuulama. Kui näit. laulmist kuulakse,
siis saab uuel aastal nutta; kui kella helinat või klaaside kõlinat —
siis pulmi; kui ukse häält — majast välja minemist; kui laua kolinat —
surma; kui lapse nuttu, siis saadakse laps. Teisendite järele võib puru
asemel ka matt või külimit (kolmandik) olla.

Sellekohased jutuained: a) Kord vana aasta õhtul tulnud kolm
jahimeest jäneseid vahtimast koju. Äkitselt kuulnud nad selja taga
laua kolinat. Nad vaadanud tagasi, pole aga midagi näinud. Teisel
aastal surnud samas talus perenaine ära.

b) Ühel mehel olnud naine haige. Mees läinud välja kuulama.
Kuulnud laua kolinat. Järgmisel aastal surnud naine ära.

c) Ühes talus kuuldud, kui kõik juba maganud, klaaside kõlinat.
Hommikul pole midagi leitud. Uuel aastal läinud sealt talust peretütar
mehele.

d) Kord kuulanud üks mees toapühkmete peal. Äkitselt kuul-
nud ta selja taga kanget laua kolinat. Ta vaadanud tagasi ja näinud
musta hobust enese poole tulevat ja teda hammustada tahtvat.
Mees ehmatanud nii kangesti, et kohe haigeks jäänud ja varsti surnud.

e) Kord läinud üks tüdruk külimitu põhja peale kuulama. Varsti
sadanud talle aga katusest suur nuga otse pähe. Tagajärg olnud mui-
dugi surm.

3. Kella 12 ajal peab ilma kellegi teadmata kolm korda ümber
tare jooksuma. Viimasel korral tuleb keegl vastu. Selle peale vaadates,
kes see vastutulija on, otsustatakse tuleviku üle.

Jutuaine: Kord jooksnud nõndaviisi üks tüdruk. Viimase korra ajal tulnud talle nülitud verine hobune vastu ja tahtnud teda hammustada. Tüdruk ehmatanud, jäänud haigeks ja saanud varsti ühest hobusest surma.

4. Kella 12 ajal kõnelevad kõik loomad, ja nende kõnet kuulates võib paljugi tuleviku kohta teada saada.

Jutuaine: Kord läinud üks peremees lauda peale kuulama, mis loomad kõnelevad. Kella 12 ajal ütelnud muu seas üks härg teisele, et neile väga kehvasti süüa antavat. Teine vastanud, et see õige ei olla, sest põhu sees olevat veel mitukümmend vakka teri. Peremees, kes seda kuulnud, lasknud põhu ümber tehitseda ja saanud nõndamoodi veel 20 vakka teri. Sest ajast aga jäänud ta keeletuks.

5. Lõigatakse mitu paberlehekest ja kirjutatakse igithe peale iseasja nimi, nagu: võti, kirst, häll, õnn, kirves, raamat jne. Siis pannakse lehekese kokku ja tõmmatakse üks välja. Tuleb näituseks, võti, siis saab loosi omanik peremeheks ehk perenaiseks; kirst — sureb varsti ära; häll — saab lapse; õnn — saab õnnelikuks jne.

II. Tulevast (teistpoolt) teada saada.

1. Pannakse peegel laua peale ja loetakse selle ees üksikus toas ilma kellegi teadmata piiblit. Kella 12 ajal tuleb kellegi pilt peeglis nähtavale. Kelle pilt sinna ilmub, see ongi tulevane. Kui enam ei tahta vaadata, pandagu piibel kinni, ja nägemus kaob.

Jutuaine: Kord lugenud üks neiu nõnda peegli ees piiblit. Kella 12 ajal ilmunud peeglisse ohvitseri kuju. Neiu vaadanud tagasi ja näinud oma selja taga ohvitseri, mõõk puusas. Neiu võtnud mõõga ära, mille järele ka ohvitser ära kadunud. Mõõga hoidnud neiu villase riide rulli sees alal. Aastad läinud mõõda ja neiu saanud ohvitseri abikaasaks. Nad elanud õnnelikkude elu. Kord võtnud aga neiu riiderulli seest mõõga välja ja näidanud ohvitserile. Ohvitser tunnud mõõga kohe ära, vihastanud ja ralinud abikaasal sama mõõgaga pea maha, üteldes: „Või sina olidki siis see, kes mind õõ otsa piinas, nõnda et ma kuskil rahu ei saanud!“

2. Võetakse klaas vett ja hakatakse üksikus toas ilma kellegi teadmata vahtima. Kelle pilt siis klaasi põhjast üles kerkib, ongi tulevane.

3. Pannakse õhtul ilma kellegi teadmata klaasiga vesi voodi alla. Öösel näeb vee panija unes, et ta kuskil vee peal sõidab (näit. merel). Kes tal siis lähedal on ja teda aitab, ongi tulevane.

4. Pannakse vesi voodi juure, lusikas ligi. Kes siis unes juua annab, saabki tulevaseks.

5. Süüakse õhtul terve heeringas, sabast peale hakates, ilma leivata ära. Magama minnes pannakse klaasiga vesi voodi ligi, ning tulevane on see, kes unes juua annab. Veeklaasi asemel võib padja alla ka tikkudest kaevu teha, mille juure konks, kõveraks murtud tikk jne. pannakse.

6. Magama heites visatakse püksid ehk undruk voodi alla, ning kes selle kehakatte unes sealt välja toob, ongi tulevane.

7. Õhtul voodisse heites soetakse juuksed ettepoole või jäetakse lahti (naisterahvastel) ja pannakse kamm päitsisse. Kes siis unes juukseid kammima hakkab, saabki tulevaseks.

8. Lõigatakse õun tükkideks ja kirjutatakse igale tükile isenimi peale (naisterahvad — meesterahvaste nimed ja ümberpöörduvalt). Magama minnes pannakse need tükid voodi lähidusesse. Kui ööse üles ärgatakse, süüakse üks nendest ära. Kelle nimi söödava õunatüki peal on, saabki tulevaseks.

9. Looside peale kirjutatakse inimeste nimed ja lastakse siis tõmmata — naisterahvaid meesterahva-nimelisi loosisid, meesterahvaid naisterahva-nimelisi. Mis nimi kellegi loosil on, selle nimeline saabki tulevane. Või tõmmatakse jälle üks meesterahva-nimeline ja teine naisterahva-nimeline. Kelle nimed ühes välja on tulnud, lähevad paari. Nii-sugusel korral peavad ka liignimed juures olema, nõnda et iga loos ainult üht teatavat isikut tähendaks. Vanapoisiks ja -tüdrukukuks jäämiseks lisatakse ka tühje loose hulka.

10. Veega täidetud nõu sisse pannakse nimega korgitükid või küünlaotsad pähklikoore sees ja segatakse vesi liikuma. Kelle nimelised koos seisma jäävad, saavad paari, kelle nimelised lahkus — ei saa.

III. Kas saab uuel aastal mehele (võtab naise)?

1. Vana aasta õhtul võetakse püstaeda sülle. Pärast loetakse aiapuud ära. Kui paaris arv on, siis saab puude sülllevõtja mehele (võtab naise), kui mitte, siis — ei.

2. Võetakse puuriidast sülega huupi puid ja vilakse tupp (teiseendi järele kolm korda). Siis loetakse puuhald ära, ja kui paaris arv on, siis saab mehele jne.

3. Võetakse kaks korgitükki ehk pähklikoort ja pannakse vee peale ujuma. Kui nad ühte seisma jäävad, saab mehele, kui aga lahku — ei saa.

4. Pannakse põrandale mitu väikest hunikut viljateri. Igale hunikule antakse isenimi. Siis tuuakse kukk tupp ja lastakse viljaterade juure. Kelle nimelisest viljahunikust ta kõige enne nokkima hakkab, heidab kõige enne abielusse.

IV. Kes kõige enne sureb.

1. Pannakse igatühe jaoks natuke soola lusika või sõela alla ehk tera soola paberisse. Kelle sool hommikuni ära on sulanud või sulama hakanud, see sureb kõige enne ära.

2. Pannakse igatühele üks küünal põlema. Kelle küünal kõige enne ära põleb, sureb ka kõige enne ära. — Küünalaid võib ka jõulu ajal jõulupuu juures valida.

3. Tehakse, nagu III, punkt 4 üteldud. Kelle huniku juure kukk kõige enne nokkima läheb, sureb kõige enne ära.

V. Vana aasta tähtis mõju mõne asja kordusaatmiseks.

Kui oma koju või kodu lähedale allikat tahetakse, siis toodagu pajakesega vana aasta õõl allikast vett ja kallatagu sinna maha, kuhu allikat soovitakse. Kallamise järele tekibki sinna allikas.

Jutuaine: Kord tahtnud üks mees enesele alanurka allika saada ja läinud vana aasta õhtul allikast vett tooma. Vaevalt saanud ta aga veega kodu poole minema hakata, kui teda kõiksugu loomad hirmutama hakanud. Mees pole neid aga mitte kartnud ega neid tähelegi pannud. Koju jõudes aga näinud ta, et värava taga kaks lõvi seisnud, teine teisel pool, ja tuld suust välja ajanud. Näidid hakanud mees kartma, visanud pajakesega vee maha — ning kõik elukad kadunud jälle ära. Sinna kohta aga, kuhu vesi maha kukkunud, tekkinud ilus allikas. — Samasugune tähtis mõju on ka jaaniõõl.

VI. Tähelepanekud.

1. Vana aasta õõse kella 12 aegu on kaevus vesi magus. Kui sel ajal kaevust vett tuua, siis jääbki toodud vesi magusaks.

2. Kui uuel aastal kuskil talus esimene võõras meesterahvas on, siis läheb sel aastal majapidamine hästi edasi, kui aga naisterahvas — siis halvasti. (Teisend: esimesel juhtumisel läheb sealt talust keegi mehele, teisel — võtab naise.)

3. Kui koerad vana aasta õhtul peale väljalaskmist haukuma hakkavad, siis saab seal talus pulmi, kui aga hundama (huluma), siis sureb keegi ära. Esimesel juhtumisel: kui suu väljapoole on, siis läheb keegi mehele, kui kodu poole — võtab naise. Teisel juhtumisel: kui koera suu väljapoole on, sureb seal mõni inimene ära, kui aga kodu poole, siis — mõni loom.

Keel ja kiri.

Veel adrust.

Nende ridade kirjutaja soovitas „Eesti Kirjanduse“ tänavuses 2. numbris vesitaimet *fucus vesiculosus*'t Eesti keeles a d r u k s nimetada, nagu seda eestlased — randlased Soome lahke kallastel ja saartel teevad. Toimetuse poolt tähendati, et selle taime nimi Saaremaa põhjarannas ainult m u d a olevat, ja soovis asja selgituseks veel teada, kuidas seda taime Haapsalu ja Pärnu rannas ja Hiiu maal nimetatakse. Mul läks korda järgmisi teateid selle kohta saada. Koollõp. J. Seimann Tõstamaalt.

Pärnumaa rannast, kirjutab: „*Fucus vesiculosus* on meie ümbruses lammu nime all tuttav. Ühtegi teist nime ei anna temale siltnurga elanikud. Sõna lammu tarvitatakse üksnes ainsuses ja käänatakse nõnda: nim., omast., osast. lammu, sisseütl. lammusse.“ Kooliõpetaja P. Akkermann Tahkurannast teatab, et sealsel rahval *fucus vesiculosus*'e jaoks isenimetust ei ole. Siin nimetatakse kõiki veekasvusi, mida meri kaldale ajab, lamuks (nim., omast., osast. lamu, sisseütl. lamusse; ehk ka lammu — lammusse), mis küll vist saksakeelsest Schlamm'ist pärit. Üksikute veekasvude jaoks nimesid ei tunta; ainult välimise kuju järele jaotatakse lamu kõrslamuks ja liimpslamuks. Esimene, n. n. kõrslamu, ongi peaausjalikult *fucus vesiculosus*; teda nimetatakse ka veel põislamuks. Lamu paljuses ei tarvitata.“¹⁾

Nagu näha, on Pärnu lahe lammu, lamu rohkem üleüldises tähenduses mererohtude kohta tarvitatud ja saksakeelsest Schlamm'ist = kõnts, muda tuletatud, nagu ka P. Akkermann tähendab. Seda nimetust tunneb ka Wiedemann üleüldises mõttes: lammu, merelammu — Seetang. Madalas ja pehme põhjaga Haapsalu lahes ei leidu *fucus vesiculosus*'t, mis rohkem sügavamas meres kivide küljes kasvab. Kuidas teda igal pool Saaremaal nimetatakse, ei tea ma kindlasti, kuid siiski on mul põhjust arvata, et ka siin *fucus vesiculosus*'t laialt adruks hüütakse. J. Mändmets tarvitab omas raamatus „Meri“ tihti adru nimetust: „leetele asendab ta (meri) mustavad adru jädad (lk. 24); hüppas üle vängelt lõhnavate adru hunikute (lk. 74); kaks suurt adru hunikut (77 ja veel teistes kohtades). Et Mändmets tihti sõnu tarvitab, mis ainult Saaremaa murdes ette tulevad, pean ma ka atru Saaremaa sõnaks. Hiiumaa randade kohta ei ole mul kindlaid teateid, aga üks erakiri sealtpoolt laseb siiski arvata, et ka sealpool atru tuntakse. Harju- ja Virumaal on ta igal pool tarvitusel: nim. adru, omast. adru, osast. atru, sisseütl. atru ja adrusse; sõna tarvitatakse üksnes ainsuses. Siin on ta ka ainult *fucus vesiculosus*'e nimetus. Et Pärnumaa lammu, lamu Saksa keele

1) Nende andmetega kokkukõlas seisavad ka teated, mis A. Jürgenstein meile selles asjas saatnud. Ta kirjutab: „Mererohtu heidab ka Pärnu lahe rand vahel üsna tihti välja. Tema nimeks on rannaelanikkude suus Häädemeestest kuni Heinasteni „lamu“ ehk „merelamu“. Lamu veetakse põllule rammuks. Sealsamas pool on ka tegusõna „lamuta ma“ (lõhkuma, midagi tervet laiali pilluma, maha lõhkuma) tuttav, vähemast tarvitati seda sõna seal aastat 30 tagasi. — Kas lamu nimetus ranna ääres ka Häädemeestest Pärnuni ulatab, ei või ma tõendada.“

Alutaguse põhjarannal on mererohtu kohta, niipalju kui meil sealse rahva suust teada, ka veel merenataid tarvitusel, mis nimetus seal ühtlasi aga ka millimallikatel näib olevat. See nimetus on nähtavasti Soome keelest laenatud (S. k. natta = lima, hallitus).

„E. K.“ toim.

järele lõhnab, Saaremaa põhjaranna m u d a kirjakeeles juba teise tähenduse on omandanud, on adru ainukene nimetus, millel algupärasuse maikajuures ja mis sellepärast peaks kirjakeeles püsima jääma.

G. Wilberg.

Kirjandusline ülevaade.

A. Kitzberg. **Kauka Jumal.** Rahvatükk 5 vaatuses 97 lhk. Hind 40 kop.

A. Kitzbergi näitelava kaudu tuttavaks saanud rahvatükk „Kauka Jumal“ on nüüd raamatuna ilmunud. Kui üheteistkümnendal tunnil veel midagi ei sünni, siis jääb see meie lõppeva aasta näitekirjanduses vist ainukseks raamatuks, ja seegi ei ole uudis. Aga see ei puutu silmapilgul „Kauka Jumala“ erilisse arvustusesse.

Seda Kitzbergi näidendit hakkad kohe esimestest lehekülgedest peale isuga lugema. Juba esimene pilt — kahekõne perenaisest-teenija Leena ja vana Anu vahel — annab meile kindla dramaatilise sõlme kätte. Perepoja romaan teenijaga, seisuste vahed; mingi kohutav „tulemüür“ uhke, rikka ja ahne Mogri Märdina, kes küll veel silmapiirile kerkinud ei ole, aga kelle lähenemist nagu äikest ette aimad. Tunned, et kurbmängu lävel seisad. Mogri Märdi esimese etteaste järgi on see enam kui kindel. Mogri Märt on hooratas, telg, mille ümber kõik keerleb ja hukka läheb, ka Noore-Märdi ja Leena romaan. Mogri Märdi kuju ja karakter on raskem kui ta ümbrus kokkuvõetult, ta sünnitab saatuse. Ja et see saatus toores, ülbe ja „südameta“ on, siis muutub iga üksik ta mõjukonna piirides traagiliseks kujuk, isegi kergemeelne kaupmees Pärn — viim ses vaatuses. Teisiti see Mogri Märdi „latusekraadi“ all olla ei saagi. Kahe esimese vaatusega lõpeb Noore-Märdi ja Leena romaan, muldugi näitelavalises tegevuses. Mogri Märt ütleb enese sõnakuulmata pojast lahti, viimane kaotab sel'ega pärimisõiguse, kuid ta astub siiski Leenaga abielusse. Noor-Märt ei kuulu enam Mogri Märdi mõjukonda, teda ei ole ka „Kauka Jumala“ näidendisse enam tarvis, ta kaob enam-vähem silmapiirilt. Need kaks esimest vaatust, milles nimetatud romaan oma vahekordades Mogri Märdiga mängib, on kiires ja kindlas tempos kirjutatud, täpisealne, elav ja oma ette ümarik saadus. Nad jätvavad rahuldatud tunde järgi ja on terve töö ühtlasem ja stiilkindlam, seega kõige kordaläinud osa.

Kui kahe esimese vaatusega Mogri Märdi poja romaan tuttava katastroofiga ära mängib, siis käsitab kolmas vaatus Mogri Märdi tütre. Mülli romaani alevikaupmehe Pärnaga, mis esimese eeskujul sellega lõpeb, et isa enese sõnakuulmata tütrest lahti ütleb. See vaatus seisab kahest pildist koos. Esimene pilt kujutab Pärna algupärast kosimise-

afseeni, telne Mogri Märdi sõjakäiku Pärna korterisse, et „röövitud“ tütar kätte saada. Pärna kuhu, ülesastumine ja võitluseviis, niisama ka Mogri Märdi tormisemisestseen viimases pildis (ühes laiade rahva stseenidega) annavad kolmandale vaatusle tragikoomilise rahvamängu laadi, mis ka oma ette teatava piirini ühtlane ja „ümarik“ on, kuid kahe esimese vaatuse realistlik-traagilisele põhitoonile ei vasta ja teises stiils kujutatud on.

Kui kolmes esimeses vaatuses näidendi kõrvalkujude sündmustik areneb ja tarviliste lõpujaamadeni jõuab, siis on neljandasse vaatusesse mängima pandud peategelase Mogri Märdi enese draama. Tõsi ju on, et kolme esimese vaatuse episoodidest Mogri Märt isiklikult puutumata ei jää — ta kaotab poja ja tütre; kuid selles kaotuses ei liigu Mogri Märdi hingeline seis mitte. Mogri Märdi isalikkudel tunnetel — mis muutust võiksid sünnitada — on õhukindel kaas peal. Märdi tormitsemistel on teguriks väline autoriteedi ja võimu küsimus. Need tormitsemised on karakterilised, näitelavalselt huvitavad, aga nad ei liiguta, nad on dramaatiliselt verevaesed ja kuivad, sest et me iseloomu taga inimest ei näe.

Neljanda vaatuse esimene pilt kujutab Mogri Märdi uude majasse kolmist. Tütart ja poega Märdil enam ei ole, aga ta raske raudne rahakapp on alles ja seda kannavad nüüd töölised nagu ebaumalat sisse. Hiljem tuleb ka poolepangiline piiritusepudel silmapiirile. „Suur mees, suur pudel,“ püüab üks töömeestest vahekorda pudell ja peremehe „kausta“ vahel näitlikuks teha. Raudne rahakapp, piiritusepudel ja Mogri Märt, se lei kolmainsal „kaukajumalal“ on stiil! See Mogri Märdi suurejooneline ja sümbooliline rahakapi sissetoomise pilt, mida värsketüüpuline rahvalik alam kiht kannab, on pärl selles näidendis. See klassikalik stseen on väärt, et teda kas või iseseisvalt ja eraldatult kirjanduslistel pidudel ette kantaks.

Teises pildis algab nüüd Mogri Märdi „sisemine ettevalmistus“, dramaatiline üleskohendamine, sest senine Mogri Märt, nagu meie teda kolmes esimeses vaatuses tunneme, oli alasti kalju, mille paas ainustki eluidu ei kannud. Kirjanikul on aimdus, et inimene, kellel raudkivi rinnus, oma ette dramaatiliseks kangelaseks ei kõlta. Sellepärast hakkab Mogri Märt neljandas vaatuses oma s ü d a m e s t kõnelema. See „südamest“ kõnelemine tuleb küll liig hilja, vähe ettevalmistatult ja viis ning sõnad, kuidas sellest südamest kõneldakse, ei ole mogrimärdilised. Aga põhjus mõttelikult on kirjanik õigel teel. Mogri Märt kannab eneses üht „ajaloolist“ tasumisemõtet. Naabri mõisnikuga on tal vanu arveid õiendada. Ainult raha on selleks tarvis olnud kokku kraapida, et kord pankrotti minevat mõisat omandada ja „kõige maailmale ratsapiitsaga näkku löüa . . .“ See on siis Mogri Märdi ahnitsemise ja apluse tegur. Meil ei ole mitte mõtteta ihnuriga tegemist, kes „puhta kunsti“ mõttes küla kurnab, idjootlikult kopikaid kokku kraabib. Mogri Märt ei ole oma rahakapi ori, vaid isand. Mogri Märdi apluses peitub

omapärane „elumöte“, ta rahakapis istub idee. Kui Mogri Märt meld seni kui karakter on huvitanud, siis saame nüüd tema kui inimese vastu uudishimuliseks. Ja meie jääme põnevusega ootama katastroofi: niisugust ideed, mis Mogri Märdi rahakapi idee, ta „kajakajumala“ murrab.

„Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, Jumalat ega kuradit . . .“ See teadlik lahtiütlemine oma „elumötte“ — tasumismötte — pärast igasugusest „sentimentaliteedist“ annab küllalt selgelt mõista, kust kaudu tee Mogri Märdi „südame“ juure mitte ei vii. Ja sellepärast on piinlik ja viisakuseta, kui kirjanik proega laseb veel kord haledat lepitusekõtsi teha ja kui ta tütre Mogri Märdi silma ette suurema saadab. „Wõi on minu maja laatsaret, sila suurema tulla.“ Need sõnad kõlavad kui vabastus. Kui Miili sureb, ütleb kirjanik ise avalikult, et Mogri Märdil „piinlik“ on. Ka pealtvaatajal on piinlik ajata ajakulu ja otstarbeta hingeveava pärast. Senikui rahakapp ja selle idee seisavad, jääb ka Mogri Märt seisama, „piinlikust“ olekust hoolimata. Siis viimaks laseb kirjanik „kajakajumala“ peale lahti ühe suurema võimu, ühe suurema jumala, kui „kajakajumal“ on. See on tõsine jumal, kes nüüd ebajumala vastu astub. Kas meie seda üleinimlikku võimu piibli Jumala isiklikus kujus omale ette kujutame või lepime ainult nähtavate loodusevägedega, kuid niipalju on selge, et see Mogri Märdi ainus väärtiline vastane on. Pikne lööb majasse sisse ja Mogri Märdi Raha (kirjutame selle suure tähega) põleb ära. Et ka Noori-Märt põlevas majas hukka saab, see on kõrvaline, võib olla, isegi ülciligne nähtus. Rahata Mogri Märt jääb nõdrameelseks. See on lõpp. Viies vaatus on vastutulelik järelsõna rahvateatri publikumi uudishimu vaigistamiseks, kes teada tahab, „mis neist pärast sal“ . . .

Arvustus on kirjanikule etteheiteid teinud, et ta Mogri Märdi katastroofiks üleinimlikud jõud, ühe välise „masina“ käima on tõuganud. Aga missugused inimlikud jõud oleksid selle algupärase Eesti üleinimese murdnud? Missuguseid uusi ja asjata „sentimentaalsusi“ oleks kirjanik pidanud veel välja mõtlema, et Mogri Märdi „iseleadvat“ rahakappi pehmeks teha? Vana Jumal oma pühas vihas pidi ise alla tulema ja Mogri Märdi ebajumala koristama. See ei vasta schabloonile, jumalaid niisuguste ülesannetega tülitada. Aga kui Mogri Märdi ees kõik inimlik paindus, kas võis inimliku kunsti schabloongi seisma jääda? Mulle tundub igatahes, et loodusevägede kaasmäng „Kauka Jumalas“ palju loomulikum ja asjakohasem on kui Miili inimlik, kuid siiski „piinlik“ surm ja et Mogri Märt siiski see erandlik varras on, mida mõõda pikne meie näitekirjandusesse kahju tegemata võib sisse lüüa . . .

Eespoolsest ülevaatest selguvad iseenesest „Kauka Jumala“ head ja vead. „Puhta“ draama seisukohast on ta arenemine järguline, mitte alati stiilikindel, on episoodidega ülcäru koormatud. Peategelase hingeline arenemine tuleb liiga hilja ja vähe pealiskaudselt esile. Draama seisukohalt ei ole ka viimane vaatus küllalt tarvillik. Rahvatükina — mis näidend ka pealkirja järele tahab olla — pakub ta terve rea häid

kujusid, püüa ja olukordasid ja rahvalik keel on oma kohal. Sellelt seisukohalt teevad ülearu tõsised ja traagilised ülesanded rahvatüki veidi raskepäraseks ja kuivaks, kuid ei keela teda ometi mõjule pääsmast.

Üksikute kujude kohta võiks ju veel erilisi tähendusi teha, kuid jätame need detailid. Kui kordaläänud neist ka mõned ei ole — Mogri Märdi karakteriline raidkuju kaalub nad üksi üles. Nagu ajalooline vare kerkib ta hallilt ja paekülmalt keset rohelist lehestikku, selle värisemisi ja muutmisi nägemata. Looduse elemendid võivad ta aluseid kõigutada.

Hugo Raudsepp.

Eesti keeleõpetus. I. jagu: Hääle- ning sõnaõpetus. Kirjutanud H. Põld. Tallinnas, G. Pihlaka kirjastus 1915. Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused nr. 15. 168 lhk. Hind 1 rbl.

H. Põllu grammatikast on kaks väljaannet ilmunud, teine laialisem, ehk seegi õigu poolest kooligrammatika, ja teine lühem kokkuvõtte, päriselt kooligrammatikaks määratud.

Eespool on kõne ainult laialisemast väljaandest, mis lühemast kokkuvõttest küll muu poolest lahku ei lähe kui peenema kirjaga juure lisatud märkuste poolest, mis grammatika luukere detailsemalt käsitlevad.

See grammatika ei ole mitte suur grammatika, nagu seda oleks hädasti tarvis Eesti keeles, sarnane teos, mis Eesti keelt kogu laiuses, kõigi murretega esitaks, vaid see on enesele palju kitsamad kooligrammatika piirid seadnud. See käsitleb ainult kirjakeelt ja sedagi puhtasti praktiliste otstarvetega. Seepärast oleks väärisukoht selle grammatika kohta liig suuri nõudeid puhasteaduslikult asetada.

Ühe asjaolu peale olgu alguses kohe tähelepanek juhitud, selle peale nimelt, et see töö, nii kitsasti kirjakeelega kui see oma ülesande ongi piiranud, mitmeti muudest eelkäivatest grammatikatest lahku läheb. See ei ole, kõigiti, meelega sennistesse kavadesse piindunud, vaid on tahtlikult uuendusmeelne, nii palju kui sennine kirjakeel seda on lubanud. See uuenduslikkus esindub kõige pealt selles, et kirjakeeliste vormide hindamises rahvakeele, peaaegaliselt Harju-Tallinna murde põhjal muutusi ette on võetud. Nii on mitute senniste raamatukeele vormide kohta õigemale seisukohale asutud. Kahju, et see ümberhindamine veel üsna põhjani ei ole jõudnud tungida, arvatavasti rahvakeeliste ainete kasinuse pärast, mis grammatika kokkuseadjal käepärast on olnud.

Aga see põhjusemõte, et Eesti grammatika hoopis uuele alusele, rahvakeelsemale alusele, kui senni on lugu olnud, tuleb rajada, kõigist senni valitsenud kunstlikkudest süsteemidest loobudes ja niimoodi muutusi ette võttes mitmes asjas, millega oleme harjunud kui ümberlõkka-mata tõsiasjaga, see põhjusemõte on raamatus küllaltki ilmne, ja terve reaktsioon senni valitsenud süsteemidesse sundimise ja vägistamise vastu, mille poolest Hermann'i grammatika kõige tüüpilisem näitus on.

Eesti grammatika tõsiasjad tulevad uuesti põhjendada ja dokumenteerida rahvakeelsuse seisukohalt; ja ainult rahvakeeles leiduvad tõsiasjad

võivad olla tõsise Eesti grammatika materjalina, sisuna, mitte aga vormid, mis mõne süsteemi varal on saadud, nagu näituseks sarnased vormid kui mullasse, pro mulda, rannasse pro randa ehk muud, või mille hilisus kindlaks tehtud ja rahvakeelsus kaheldav on, nagu sarnased vormid kui part. igat, pro iga, juuks, pro juus ja hulk muid.

Agas mitte iga rahvakeelsus ei või olla põhjusemõte, sest on halba rahvakeelt nii sama hästi kui headki, ja kõõgi- ja hagulikeeltki võib rahvakeeleks pidada teatava määraneni. Rahvakeelsus ilma valivata mõistusega, ilma kriitilise vaikuta ei aita midagi. Kirjakeel ei pea esteetilisest ja muist samaväärlilistest kriteeriumitest loobuma, ähvardusel alla langeda ja vulgääriks murrakuks muutuda, nagu seda meil mitmele korrale rahvakeele nimel on juhtunud. Isegi kõik murded ei ole ses asjas samaväärlised. Kaunist, algupärast, genuiinist rahvakeelt leidub Viru murretes, nagu seda selle maakonna rahvalauludegi kõrge kunstiline väärtus avaldab, samuti ka mõnes muus algupärasena püsinud murdes, vähem lõuna pool, Tartu- ja Viljandimaal, väljavõttena jällegi võrupoolne, kus rahvakeel omas algupärasel laadis heliseb. Agas sest ei ole veel küllalt.

Rahvakeelsus võib olla põhjusemõtteks ainuüksi omapärasuse ja ühtlasi põhjakeelsuse mõttes. Omapärasus nii pikalt, kui see põhjapooliste murrete foneetikaga, etümoloogiaga ja süntaksiga kokkukõlas on. Seepärast katkenud, mitte kakenu, samuti sõtkuma, mitte sõkkuma, tk mitte k, latv ehk ladu, mitte ladev, mets, mitte mõts jne., asjadega, mitte asjega, juttusid, mitte jutte, aita teda teha, mitte tal teha, käse teda tuua, mitte tal tuua jne., nagu samuti omapärasuse mõttes tuleks tarvitada vormisid: hobusid, võtmid, vanemid, vähemid, mitte hobuseid, võtmeid, vanemaid, väiksemaid, mis vormid vähem rahvakeelsed, kui Saksa õpetajate, juba XVII aastasajas kirjandusse kantud, ja Hermannii grammatika vägivaldselt kavaliseks tegeva grammatika kaudu vast esialale on seatud, eelpool-nimetatud õigete rahvapäraste vormide asemel. Samas mõttes on ka paremad ja õiged kiriku, keldri, ka valgusse, mitte kirikusse, keldrisse, veel vähem aga täiesti ebarahvakeelne valgusesse.

Kuid on veel teisi põhjusemõttelisi küsimusi, mille lahutamine rahvapärasuse põhjal üksi võimalik ei ole.

Eesti grammatika alal võib tekkida, peale selle, hulk teist laadi küsimusi, näituseks siis, kui tuleb otsustada, kas peab tarvitama mitmuses t või d sõnadest keel, meel, leem, juur jne. See on, kas tarvitada keelde või keelte, meelde või meelte, leende või leente, juurde või juurte jne. Samuti: kas tarvitada partitiivis t või d, kirjutades, ja vahet kõneldeski, mitu jumalat või mitu jumalad, enne õhtud või enne õhtut jne.

On loomulik, et kõik need küsimused Eesti keele grammatika kokkuseadjal, kes vähegi iseseisvalt mõtleb ja keeleõpetuse asjus otsustab, vastata tulevad, nii või teisiti. Ka õpetaja H. Põllul on tulnud, oma grammatikat kokku seades, kuidagi sarnaste asjade kohta seisukoht võtta, ja kahtlased küsimused keeleajaloolise ja praktilise kriitikaga lahutada.

Täit kostust me Põllu töös kõikide kahtlast laadi küsimuste kohta siiski ei leia. H. Pöld on püüdnud ennast pigemini alalhoitlikkusega läbi aidata. Vahest ongi see üleüldse praktiliseks osutunud, see tegumood. Kuid iga kord ei ole see ometi aidanud, nagu allpool saame näha.

Teine asi, mis kohe Põllu grammatikat lehitedeski silma paistab, on katse Eesti tõrkjaloomulist käänmist ja pöormist uude süsteemi saada. See ei ole kerge ülesanne, seda peab igaüks ütleva, kellel vähegi mahti on olnud Eesti grammatika materjaali järjestamisega tegemist teha.

Pöld püüab lihtsat süsteemi kätte saada seega, et ta painumise põhjal kaks liiki eraldab: teise lihtsate tüvede liigi ja teise kontraheeritud, kokkutõmmatud tüvede liigi — ta nimetab seda küll teisiti puhtasti väliste tunnuste järgi. See oleks tõesti rõõmustavalt lihtne, kui sellega läbi saaks. Kuid siin tõdenebki jälle lause: mis ühte pidi võidetakse, kaotatakse teist pidi. Ja sarnaste süsteemidega on alati nii olnud. Ka Põllu süsteemiga on samasugune lugu juhtunud. Ta on pidanud kahele peatüüpusele jällegi alajaotused, liigid juure tooma. Sellest ei olekski nii palju viga, kui mitte kogu süsteem ise, liigitades, õige üleüldiseks, hämaraks ja segasekski ei jääks. Ja nii kaob ennemalt antud süsteemi lubatud ülevaatlikkus olematuks. Me oleme pärast jälle samas seisukohas kui ennegi. Paremini kui käänmise süstematiseerimine näikse pöormise oma korda läinud. Muidu ei saa aga tagasi tõrjuda seda tundmust, et kogu süsteemi ei ole veel jõutud lõpulikult välja lõõgata. Eesti grammatika tavalistest keerdkäikudest ei ole me veel ikkagi selgemale teele jõudnud! Raskus on loomulikult asjas eneseksi ja seda ei ole H. Pöld senni suutnud palju paremini võita kui eelkäijad oma klassifikatsioonidega. Kui katse uue süsteemi leidmiseks Eesti grammatika alal on Põllu töö huvitav ja teenib tunnustust, hoolimata sest, et püüe ei ole täiesti õnnistunud.

Üks teenus, mis grammatikas ka palju enam katsena kui kordaminekuna esindub, on püüd vormide seletamist ja arvustamist keeleajaloolisele põhjale ehitada. Aga siin ongi nii palju mahti olnud komistustele. Näib, et H. Pöld selle asja poolest veel kindlal pinnal ei liigu.

Muist detailidest, üksikasjust, mis meeletulesteks mõne asja poolest juhust annavad, olgu järgmised esitatud.

Lihtne kahe silma vahele jäämine on küll see, et lk. 3. j tähestikus puudub. Sarnast leidub mujalgi.

Võõrakeeliste sõnade ortograafia poolest on Pöld õige uuenduslik: ta kirjutab *g e o g r a a f i a*, kahe *a a - g a*, ehk küll sealsamas *t e l e - g r a f ü h e a - g a*, *a l l i t e r a t s j o o n* (lk. 4) *j n e . s j o o - g a*.

Mis teravasti silma paistab, on terminoloogia alal, kus küll ka muidu palju uut ja soovivat leidub, p ö ö r e s, pro p ö ö r d e s. Mis tarbeks siin d kadu? Näikse tarbetu olevat.

Ka definitsioonid, määralused annavad grammatikas siin-seal asja meeletuletuks, mingi üldise ebamäärasuse poolest, kui mitte lihtsasti ekslikkuse poolest. Sarnane on järgmine definitsioon täishäälikuist: annavad endid üksikult selgesti hääldada, nagu ei teeks seda kõik häälikud! Lause ei ole karvapealne, seepärast siis mitte õige. Grammatikas, ka kooligrammatikas, on sarnased laused eksitavad.

Selge ei ole ka see, miks lk. 5 7 (-ng) kõrvu seatakse ja samas l õ p u õ h k h ä ä l ' esitatakse, kuna see ometi kirjakeeles ei leidu.

Ka reeglid, mis h kohta antakse, samal leheküljel, 5-ndal, kuna kirjutada soovitatakse a n i, e r n e s, e l l kõrvu h e l l - g a, siis ilma h - t a, jätavad soovida. Vähemast peaks jäetama luba tarvitada, suuremgi põhjusega: h a n i, h e r n e s, h e l l j n e. Üleldse ei näi autori grammatika taha lisatud h - täheliste tabel kaugeltki põhjalikult läbi töötatud olevat. See, mis esitatakse, on mitmeti isikuline, seega meelevaldne, ega tuge ajaliste aluste peale. h - küsimus nõuaks tõesti korraldamist, aga seda ei saa liiga kergesti päevakorrast.

Vähe kordaläinuks tuleb lugeda samuti määrust, et kõlatumad häälikud tuleb k a t k e n e v a (!) s u u l i i g u t u s e g a h ä ä l d a d a. Ütlus ei ole selge ega karvapealne.

Ka ei ole umbhäälikute liigitus tarbeks karvapealselt läbi viidud, liikvidad, sulavad häälikud, puuduvad, ehk neist küll lk. 9. jutt on. Uus on ka p i i r u s = ограничение.

Õnnistunud ei ole samuti nimetus u m b h ä ä l i k lk. 8, pro s u f g h ä ä l i k — klusiil.

Diftongide hulgas puudub jällegi ä e, lk. 8, mis kahe silma vahele jäämisest näib tulnud.

Küllalt karvapealne ei ole H. Põllu silbi definitsioon. Sest ühe hingetõmbusega võib ometi kaksiki silpi hääldada. Ütlus on ekslik, ja definitsioon oleks tulnud teisiti sõnastada. Niisama oleks võinud, märkus: vähemalt, tähendada, et murdes ja samuti vahest kirjakeeleski liikvidad, l, m, n, r, silbimoodustavatena võivad esinduda, nagu sõnas k o b r, l i b l j n e.

Ka keeleliselt on siin-seal meeletuletamiseks asja. Miks b r o s c h ü ü r e, pro b r o s h ü ü r, ja j u h t u b k o l m s i l p i asemel j u h t u v a d k o l m s i l p i. Eks nõua arvsõnad ainsust!

Tähendus lk. 11 ei ole küllalt siduv ega vasta tõsisid asjaolusid. Sest miks peaks konsonantide juures vältuse k õ v a d u s e s t kõnelema pikkuse asemel. Nimetus kõvadus on palju vähem karvapealne kui kvantiteet.

Päris küsitav, või õigemini, segane on see, mistarvis autor neljanda välte grammatikasse toob. Kui sel ka peaks olema oma õigus —

tõepoolest ei võida midagi 4 välte kasuks ütelda 3 asemel — praktilise selguse pärast peaks juba 3 juure jäädama. Sest see kolmeks jaotus on ometi kvantiteedi, pikkuse vahede võrdlikkuses, relatiivsuses olemas. Ses punktis on grammatika kokkuseadja kahtlemata kõige enam eesmärgist kõrvale lasknud.

Sama küsitav on see muutus, mis Pöld vaikimisega õigekirjutuse alal ette võtab, kui ta ühe Eesti keele senni valitsenud ortograafiaseaduse, et kahte umbhäälikut ainult kahe tähega märgitakse, ei iial aga kolmeka, ümber lükkab ja kirjutab: *v a r s s*, lk. 12, pro *v a r s*, nagu eelpool ka *õ r s s*, pro *õ r s* jne. Kas on seda tarvis ja mis me sellega võidaksime! Võib olla, läheb Pöld sellest välja, et ajalehes näeb kirjutavat *m a r s s i m a*, *k u r s s i* jne. Aga mis kõik ajalehe keeles ei saa näha! Enne kui sarnasid muutusi õigekirjutuses ette võtta, mis nii sügavale löikavad, oleks kohane ja tarvilik, et neid mujal harutataks.

Edasi, rõhuolud on Põllu grammatikas õige isesuguse eksituse esile toonud, selle nimelt, et Pöld sarnased sõnad kui:

vaagna märgib *v a a g n a*
tütre „ *t ü t r e*
mõisnik „ *m õ i s n i k*.

Ehk küll need sõnad on tagasiviidavad kujudesse: *va a g e n a*, *t ü t t a r e* (mitte *t ü t a r e*, nagu Pöld), *m õ i s a n i k*, ei ole neil nüüdses keeles mingi kaasrõhku 2. silbi peal. Kust on Pöld selle käsituse saanud? Ka muidu on ajalooliste vormide rekonstrueerimises eksitusi. *K o r d n i k* ei saada mitte kujust *k o r r a n i k*, vaid *k o r d a n i k*.

Ei ole õige ega vasta tõsisid olusid väide: „*O n e s i m e n e k a a s r õ h k p e a r õ h u l ä h e m a l e n i h k u n u d*, siis muutub *p e a r õ h k r a s k e m a k s k u i t a e n n e o l i*.“ Küsimus on sarnastest sõnadest kui: *e e s t l a n e*, *v a i m l i k*. Siin ei või kõnet olla muust kui kaheharjalisest rõhust, nii kutsutud tsirkumfleksist, üks ta puhas, kuidas lugu teise silbi kadumisega oli. Kaheharjaline rõhk aga on pidanud juba algupäraseltki olemas olema, enne 2. silbi kadumist.

Astmevaheldusest kõneldes ei või õnnelikuks pidada nimetus *s i s e m i s e d h ä ä l i k u d*, lk. 19. Eksitav on samuti lause: *s a m a s õ n a ü l e m i n e k u t ü h e s t a s t m e s t t e i s e n i m e t a t a k s e a s t m e v a h e l d u s e k s* — mitte *s õ n a* ja *ü l e m i n e k u t* ei nimetata, vaid tüve esindumist mitmes kvantiteedis, ehk mitmes eri moodus.

Väärad on ka sealsamas rekonstrueeritud muistsed vormid: ** t o o r e s e d*, peab olema *t o o r e h e d*, *k u k e d a*, p. o. *k u k k e d a*, *r a h v a s a n*, p. o. *r a h v a s e n*.

Numbrite rida, lk. 21, mis Pöld astmevahelduse seletuseks toob, ei tee asja selgemaks. See oleks võinud lihtsasti ära jääda.

Lõpuks on astmevahelduse nähtuste liikidesse jagamine samuti tarbetu, pärit saksakeelistest eelkäijatest. Nimetused, seesugused kui emollitsioon, j. m. s. ei too asja enesesse mingi lisa selgust.

Mööda minnes olgu tähendatud, et Põld kirve kivi vastu on lõõnud, kui ta arvab, et sõna vajutaks sõnast vabu tuleb. Ei midagi sarnast! See on eksitus.

Tähendus, lk. 23, on meelevaldne. Sest ei saa ometi kõrvu seada illatiivisid keele-keelde-keelesse (viimane rahva keeles olematu vorm), ääre-äärde-ääresse ja omastavat pöördere-pööre! Ka tähenduse lõpp on samuti ekslik.

Lk. 24 seletab H. Põld gen. hoo < *hoo-u. Aga siin on arvatavasti küsimuses vorm < *hoogo, kuna o teises silbis on olnud, kuidas ka sõnus: vaju-vao jne.

Karvapealne ei ole lause lk. 25: kui b, d, g, stäishäälikute vahelt kaovad, teiseneb i-e-ks, u-o-ks, ü-ö-ks. Esite ei lange s ära, vaid d, mis nominatiivis s:ks on muutunud. Teiseks ei ole sarnastes näitustes kui jõgi-jõe, vesi-vee juttu i teisenemisest e-ks, vaid e teisenemisest i-ks, nominatiivis; samuti näitustes: jagu-ja o, vedu-ve o, mitte u teisenemisest o-ks, vaid ümberpöörduvalt.

Tarvilik peatükk, mis Põld ka kooligrammatika on toonud, on lõputäishääliku kadumise käsitlemine. Kuid Põllu esitus ei ole meetoodiliselt õnnistunud. Põld otsib lõpu kadu põhjusi häälikute laadist. See ei ole aga õige, ei too ka kogu asja muud kui segadust. Kogu nähtuse oleks pidanud, ja võinudki, hõlpsasti palju teaduslikumale alusele seada, silbi pikkuse ja rõhuolude peale. Peatükis leidubki nii olles palju ebasäärast, mida omast kohast üleüldised sõnad sagedasti, tihti j. m. s. iseloomustavad. Hämarust lisab ka lause: „Muutelõppude ees kaduv tüve lõputäishäälik on enamasti liikuv. Sarnaste ülimalgasuste, üleülduste eest tuleks siiski hoida. Peatükis puudub veel tarvilik süsteem, ja see ongi üks kõige vähem kordaläinutest kogu grammatikas.

Väga hüpoteetiline on ka suur osa seda, mis H. Põld sporaadiliselt teisenemise all, lk. 25, esitab; veelgi enam, see ei ole mitte üksi süsteemitu, vaid ekslik, väär. Pealegi võib vaielda, kas ei ole muste asemel kohasem: musti, laule asemel — laulusid. Hoopis äpardunud on soovitada tartakeelist ladev, pro latv ehk ladu. Küsitav on samuti sarnaste vormide seletus kui: poja > poea, aja > aea. Siin võidakse ainult lähtekohaks võtta vormid: poiya, aiya. Väär on täh. punkt 5: h muutub s-u ees k-ks, näit ühe < *ühde — üks, lähen: *lähden — läksin. Siin on olukord vastuoksaks, sest k on h-ks muutunud sõnas ühe < *ühde < *ükte, samuti lähen < *lähden < *lækten.

Mis Põllu grammatikaski puudub ja mida kaebab, on sisekadu, täishäälikute kadumine sõna sees süstemaatilises esituses.

Peenendus — Põld ei nimeta seda võõrakeelse üleüldistarvitava sõnaga muljeerimiseks, vaid dilutsiooniks — ei ole küllalt põhjalikku käsitlust osaks saanud. Põld püüab muljeerimist nimetavast ja teatavatel juhtumistel osastavast käändest kaugemale laiendada, nagu tõepoolest suur hulk mannermaa murdeid teeb, kuna isegi t u l' i ja o l' i kuulukse kõneldavat. Kas see laiendus otstarbekohane ja soovitatav, tuleks siiski, enne foneetikat korraldades ja normeerides, otsustada, ja siin võiks põhjusega kogu nähtuse vasta kõnelda. Põld asetab muljeerimise, või tema terminoloogiat mööda — dilutsiooni, ainuüksi ärarippuvaks sellest, kas teises silbis j ehk i seisab, ehk enne on seisnud. Tõepoolest ei ole lugu nii, sest öeldakse mannermaa murretes üleüldse ka s i l' m, s e l' g jne. Nähtus on palju laialisem. Muljeerimine esindub küll nimetavas ja osastavas, kus ta tõepoolest vana teise silbi i kadumisega ühenduses on. Aga see laius, mis kogu nähtus on saanud, iseäranis idapoolsis murdeis, näib pärit olevat kokkupuutumisest Läti ja Slaavi murretega, kus see alati ühenduses esihäälikutega ilmub, nagu Slaavi murded enamasti umbhäälikuid ühenduses esivokaalidega ülepea muljeerimata ei saa hääldada. Ses mõttes on muljeerimine väljaspool nimetavat ja osastavat, ja mineviku 3. isikut mõnes murdes, võõrapärane mõju ja tuleks seesugusena haritud kõnekeelest eemale tõrjuda; ka näitelava keele nõudeid silmas pidades.

Mis muljeerimisesse üksikasjus puutub, siis võidakse seski tükis Põllule palju vasta vaielda. Sest kus öeldaksegi: l ä ä š, k ü ü š — seda niisama vähe kui s u u í, ehk m e e š. Kogu küsimus on palju keerulisem, kui seda võiks arvatagi.

Terminoloogia kohta, lk. 31, oleks niipalju ütelda. Miks mitte e s i s õ n a, e e s s õ n a asemel, kui ometi juba e s i h ä ä l i k leidub? Vasta vaidlema tõukab ka m e e l e l i s t e ja m õ t t e l i s t e (miks mitte m õ i s t e l i s t e?) nimisõnade definitsioonidele, kui Põld meelelisteks sarnasid asju loeb, mis tuntavid ehk ettekujutatavid olevusi ja asju nimetab, ja lk. 32 näituseks toob: l ö h n, h ä ä l, v a i m.

Üleüldse on sarnasis liigitusis alati midagi meelevaldist, aga paremid definitsioonid oleks ehk võinud siiski saada. Muidu on Põllu nimisõnade liigituses selle poolst edusamm, et ainult kaks pearühma eraldatakse, ü l e ü l d i s e d n i m e d ja p ä r i s n i m e d, ja esimene siis oma korda alajaotusteks lahutatakse.

Vastuvaidlemiseks annab asja ka sarnaste pärisnimede kirjutus kui l ä ä n e - H a r j u m a a, aga selle kõrval L ä ä n e - H a r j u m a a, F ö h j a - A m e e r i k a, mõttelise eralduse põhjal. See on õige keeruline reegel, ja ikkagi meelevaldne.

T ä h e l e p a n n a asemel ütleks, edasi, p a n d a g u t ä h e l e; see on eestikeelsem. Ütleks ka lk. 33 v ä r b i d, mitte v e r b i d, e i l e, mitte e i l a. Samuti ütleks, lk. 34, mitte f l e k s i a t e k s, vaid f l e k s j o o n i d e k s, nagu m e k a ütlem e r e v i s j o o n, mitte r e v i i s i a.

§ 68. lõpp ei ole küllalt selge ja hoolikas esituse poolest, see jääb segaseks, ja oleks tahtnud paremini sõnastada. Ka § 70 ei ole küllalt pretsiis, on liig üleüldine ja hämar. Täiesti ekslik on see, kui Pöld sõna armastus tuletab sõnast: armastus-suffiksi abil. On ilmne, et siin võib jutt olla ainult devärbaalist, mis us-liite abil on saadud tüvest armastata.

Vahetegu juurtüvede ja liittüvede vahel on õnnelik parandus ja täiendus Eesti grammatilises terminoloogias.

Aga Hermanni jälgedesse komistab H. Pöld, kui ta etümoloogiseerib: liha-kas = liha-kasas. See ei talu kriitikat, ja oleks näinud, et sarnasid väiteid ei oleks uuendatud.

Karvapealne ei ole sedamaid ütlus, lk. 36, võrrelvõrde tunnus m. Mitte m, vaid -ma < *-mba -mma, nagu Pöld ka ise teises kohas. Ilmaaegne on ka kooligrammatikas lause, et tunnused teevad tüve pikemaks. Mis tarvis!

Lk. 37 leidub: Sõnu, mis annavad ennast sisesemiselt muuta... peaks olema: tüvesid...

Pöld esitab lõppude kahesugusest nõrgast ja kõvast kujust kõneldes näitusena: mõtete ja mõtete, jätab ometi mõtete nimetamata, mis sama õigustatud vorm on kui teine. Mis süsteemi nõudest seda?

Lõppusid ütleks, lk. 42, lõppe asemel, mis tartukeelne.

Vist on lihtne eksitus see, kui lk. 44. sihitavast kõneldakse ja üteldakse, et see on kahesugune: 1) omastava sarnane ja 2) nimetava sarnane, ja näituseks tuuakse: ma armastan isa. See on täiesti vale. Esite on osastav hoopis välja jäänud. Näituses taas ei või muust jutt olla kui osastavast. Punkt 2-es nimetatud käänne ei ole sihitav, vaid nimetav, mida algupäraselt emfaatilises kõnes, võib olla käeliigutusega on osutatud, sihituse funktsioone täites. Või on siin autor sihituse ja sihitava segamini heitnud?

Mis Pöld oleva käände kohta ütleb, lk. 45, on ainuke õige ja tuleks kõigile keeletarvitajatele soovitada. Kõvatüveline vorm tarvitusele!

Osastava käände lõpu asjus toob Pöld põhjalikka muutusi. Ta pooldab d, t asemel sarnasid tüvedes kui summa, neiu, ja ütleb summad, neiud (endiste summat, neiu t asemel). Samuti: Jürid, Marid. Aga ta nõuab nähtavasti ometi: tänavat, t-ga, siis kolmesilbistes tüvedes, ehk ses juhtumuseski rahvakeel üleüldse d tunneb. Järjekindlus puudub ses punktis. Seletus, mis grammatika kirjutaja d muutumisest t-ks annab, ei pea paika ja on meelevaldne. Selle vasta kõneleb ka vanem keeletarvitus.

Ka ei ole õige ütelda: Selle juures tuli nõrgenevates tüvedes lõpu asemele kõvendatud tüvi (kukk — kuke — *kukeda > kukke). Asjalugu oli nii, et osastavas käändes alati, kui küsimus sarnasist tüvedest oli, kõva tüvi leidis, siis k-u-k-keda, mitte k-u-k-e-d-a.

Karvapealne ei ole ütlus, lk. 46: Lõppu -sid võib kõigi kahesilbiste 1. astme ja nõrgenevate tüvede külge liita; näit. isasid, kukkesid. Aga kas soovitab siis Põld ka: sigasid, kalasid jne. Ja nii ei kõnele ometi muud kui lapsed vahest, ja need, kes Eesti keelt omana keelena ei tarvita.

Kõik sarnast laadi reegli üleüldiseks kuulutamised on ennegi Eesti keele grammatika eksiteele saatnud, miks on Põld nüüd sama teed läinud!

Ka parem ei ole lugu järgmise punkti b-ga, kus öeldakse: Lõpp -id liitub kõigi kõvenevate, kolme- ja mitmesilbiste ja nende vääriliste (kõvenenud) tüvede külge. Näit.: rikkaid, rumalaid, alatumaid, aastaid. Aga kust seda teada, et rikkaid ja aastaid on kolmesilbiline või nende väärine? See ei ole küllalt selge ega põhjendatud, ja sarnased reeglid jätavad mahti ekslikule umbarvustele. Neist on pigemini kahju kui kasu.

Kõik, mis Põld selle järel, lk. 47, asehäälikute st kõneleb, on enam kui ekslik. Küsimus ei ole esite asehäälikuist, vaid paljuse tunnusest i-st, ehk selle mõjust, kui u-st jutt, või lihtsasti osastava lõpust a-st.

Ei ole ka õige, kui Põld ütleb, et asehäälik esindub -sid asemel, näit. järvi — pro järvesid, kanu, kanasid, vaid asehäälik (!) on algupärane, -sid hiline analoogia vorm, teatavat liiki sõnade lõpuhäälikute rühmast lõpuks abstraheeritud.

Samuti on meelevaldne väide, et eelpoolse nähtuse kohta kindlat reeglit ei ole. See ei ole nii. Kahtlemata on seski asjas oma seadus, aga see seadus on analoogia mõjust rea väljavõtetega läbi murtud, nii et sagedasti üksnes empiiriliselt võidakse kätte saada, millal algupärane vana lõpp, millal analoogiline -sid tarvitusele tuleb. Lühemile, kui algupärastele, tuleb kummatigi eesõigus anda, seal, kus need ülepea võimalikud.

Reeglid, mis Põld, kõigest hoolimata, püüab nähtuse kohta esitada, on jällegi liig sporaadilist laadi, laokili. Need on hõljuvad ja on suurema ja parema süstematiseerimise tarbes. Kõik ei ole ka õigesti valgustatud ja õigetesse suhetesse seatud. Miks ei ütle Põld: nurki (nurke asemel), ja miks kirjutab ta jällegi õrssi pro õrsi. Miks kõneleb ta punkt 2-ses lõputäishäälikust a-st, et see u-ks muutub, kuna ometi teiselt poolt sarnaste vormide kõrval kui jalgu, kõrvu jne. sarnased kui: silmi, poegi jne. esinduvad! Reegel oleks palju lihtsam saanud, kui oleks öeldud, et see, kas tuleb u või i, esimese silbi vokaalist ripub. On see esimeses silbis o ehk u, tuleb alati või enamasti i, muidu u, sagedasti ka siis, kui esimeses silbis o leidub. Siis: koeri, looli, tuuri, aga: kanu, aegu, jalgu, laevu, samuti: hõlmu, hõrnu, kõrvu, õunu jne.; on esimeses

silbis taas esihäälik ä, ü, e, i, siis on reeglikordselt i, nagu härgi, külm, kühmi, rühmi, pesi, kingi, väljavõttena u, nagu ränku. e ilmumine i- ja u-tüvedes ei ole kirjakeelne, vaid lõnamurdene nähtus ja esialgu ei oleks kohane sest juttu teha. See e taas, mis a-tüvedes ilmub, ei ole muud kui i nõrgenenud kuju, omane mõnele murdele, ja esindub väljavõttelisena mõnes sõnas, mille esimene silp lühike nagu: tube, uhe, nuge, ka vahest ome jne.

Mis Pöld -si lõpu vasta kirjutab, on ortoloogiliselt arusaadav, aga esindub siiski liig laialt rahvakeeles, mitte üksi sarnasis näitustes kui pudelisi, pro pudelid, tubasi, pro tubasid, ehk tube, vaid samuti murdeti sõnus rebassi, hobussi, pro rebasid, hobusid.

Liig suure üleüldiseks tegemise vikka langeb Pöld, kui ta, lk. 48, ütleb: Lõppu -sse võib iga nimisõna juures tarvitada. Ei ole midagi ekslikumat kui see lause. Vaevalt leidub palju raskemat asja Eesti keele grammatikas, enam keerulist, enam segavat kui illatiiv. Seda on Pöld ise ka märganud, ja omi otsusi illatiivi asjus põhjalikult revideerinud omas artiklis, mis „Eesti Kirjanduse“ 1915. a. 11. ja 12. numbril veergudel ilmunud. Sellest mujal pikemalt. Siin võime üksnes eelpool-antud reegli eest hoiatada. Sest kus kõneleksi rahvakeele mees: ta läheb toasse, laevjooksis rannasse, pro tupp, randa jne. Ei, sada korda ei, ärgu õpetatagu sarnast keelt tarvitama!

Ja miks on siis Pöld sarnaste vormide vasta kui: kiriku, taeva, kambri jne.? Või ei ole see ometi rahvakeel? Kas ainult reegli päästmiseks? Ja ometi soovitab ta ise lühemat rahvakeelist vormi!

Esimesele kohale tuleks asetada samuti vormid tulle, mitte tulle, lk. 49. Ka võiks ja tuleks ütelda ainuüksi külasse, mitte külla, mis lõunapoolne murre on; samuti lumesse, majasse, ei kuidagi lunde ja maija. Viimaste vormide esitamisega oleks pidanud ettevaatlikum olema. Nende kirjakeele ja kooligrammatika toomine on ennatu samm olnud.

Õige ei ole seletus: see kõvenemine -sse-ks kõvas käänatuses tuleb vist ka vormide lühenemise kirja panna (kaste — kastesse <*kasteseen *kastegesen). Ei, just tüve teise silbi pikuse arvesse, mis algupärase teise ja kolmanda silbi liitumisest pärit, ja mis pikkus ühtlasi lõpu s peale mõjus ja selle pikaks tegi, siis kastesse <*kastesse <*kastesen <*kasteyesen.

Nimetus instruktiiv ehk adverbiaal ei ole kohane, ja võidakse küsida, kas tuleb sarnasid näitusi kui ridamisi, vastamisi ülepea instrumentaaliiks, nii ütleks eelmiste nimetuste asemel, lugeda.

Ka ei saa kõrvu seada tagant ja mant, sest viimasest ei ole küsimuses -nt, vaid lihtne -t, see on, vana ablatiivi (partitiivi) lõpp, eelmises taas lokatiivi ja ablatiivi segavorm; pealegi on viimane lõunamurdesena ilmaaegu grammatika võetud.

Uus termin on samuti käänete alus, teema, lk. 50, ma arvan, siiski, tarbetu.

Objektiviga esindub leheküljel 51, kus öeldakse: on tarvis teada omastavat ja osastavat, peab olema: omastav ja osastav.

Lk. 52, punkt 5. loeb Pöld ühesilbisteks aus ja õel. Need ei ole aga ühesilbised, vaid kaheasilbised.

Grammatika kirjutaja soovib lk. 53. pluraali osastavas summe (prosummasid), nagu ainsuseski summa. Kahtleme, kas need, vähestast esimene, läbi lähevad. Selle kõrvale oleks võinud sarnased vormid kui jalasse ja toasse lihtsasti ära jätta. Need ei ole rahvakeelsed.

Mis lk. 53. all nimetatava lühenenud kujudest kõneldakse, on alles seletamata ainekogu ja üsna tarbetu. Ka ei või seda heaks kiita, et vorm pilve paremaks peetakse kui pilv, nagu soolu, pro soolo.

Ja mis põhjal seab Pöld kõrvu abikaasad ~ abikaasat, ja ütleb paljud keelemehed, pro palju keelemehi, nagu rahvakeel ainult ütleb.

Pöld kirjutab urtsik, pro hurtsik, samuti gallerei, pro gallerii, nagu ande, lunde, unde, verde ja koguni mõnda, pro hanesse, lumesse, unesse, veresse, mõnesse. Lühemus üksi ei aita!

Samuti peaks soovitamaks nim. neitsit, mitte neitsi, ka neitsite, mitte neitside, samuti õlut, mitte õlu. t-tumad vormid on nähtavasti tarukeelsed ja tuleksid kõrvale jätta t-liste, põhjapooiiste vormide asemel, mis algupärasemadki.

Mis lk. 57. kaaserõhulise liite mē ja nē - sē kohta öeldud, on arusaadav ainult nii, et vanasti nende peal kaasrõhk oli, mitte nüüd.

Esimesele kohale tuleks seada ka istete, istmete vormi eel, lehek. 58.

Pöld kirjutab ka hõlbust, pro hõlpust, mis on paremaks peetav, ja soovib imelikul kombel parematena nähtavasti vorme vargate, pro varaste, puhtate, ka kuradi pro kurati, lk. 60 aste, pro astme, mis tänini maksnud, isegi kümme t (kust seel), pro kümme n d, mis ometi ainus õige, rahvapärane vorm. Sest eks ütle me ka tänini veel sūdant, mitte sūd a t.

Ebajärjekindlus esindub ka lk. 63, kui nõutakse: u u d e n a, aga selle kõrvale k ä e n a, pro k ä d e n a.

Trükiviga on kahtlemata lk. 60 l e e m t, pro l e e n t.

Sönast p a a s on Pöld lk. 64 vanad vormid uuesti elustanud. Ta märgib: osast. p a a t, pl. om. p a a t e, os. p a a s i.

Juus (< i h u s) ei pea paika, sest esialgne kuju on < * h i v u s, võrdl. Liivi k. i b u k s. Põld sallib selle kõrval aga liigagi vormi j u u k s, mis rahvapärane ei ole.

Mispärast samuti sõnast t e r v i s osastav t e r v i s e i d, ei ole selge; õige on ainult t e r v i s i, kuna l. silp. 3. vältes.

Pärisnimele käänmise asjas on Põllu grammatika seisukoht täiesti õige, neid nagu lihttõesid käända.

Ühele asjale, millele tahaks iseäranis vasta vaielda, on kujud j u m a l a i l e, lk. 67, ai-diftongiga. Kas peab autor neid õigemiks kui rahvakeelsid j u m a l i l e, või tarvitab ta ai-d seepärast, et ai osastavas käändes kirjakeeli on üleüldiseks saanud. Õiged kui rahvakeelsed on ainult i-lised, mitte ai-lised.

Sarnased vormid kui: r e d e l e i d e i-ga i-tüvedes, teeniksid tähelepanemist ja harutamist, nagu ka vormid s e o l e, h ä r j i l e, l e s i l e, lk. 68, ehk küll h ä r j i l e asemel rahvapärasem oleks h ä r i l e. Siis ka n e l i k s ö b r u s, mitte n e l j i k s ö p r u s, nagu „Postimehes“. Või siis küll sarnased vormid kui: k u r j i l e, o r j i l e, sest k u r j i, o r j i on täiesti rahvapärased.

See, mis H. Põld sedamaid lk. 68. lühendatud mitmusest ütleb, on enam kui hüpoteetiline. Ta oletab nimelt, et k ü l g e, p o e g e l, s i l m e l mehaanilise lühendamise teel on saadud. See ei ole mitte nõnda.

Niisama vähe vastavõetav on see, et Põld lubab käändeidki käända, sarnasid ei kuski rahvakeeles leiduvad vorme pooldades kui h a r i m a t a l t, pro h a r i m a t a, ja viimast soovib käända, olgugi et see ise ilmaütleav kääne, ja selle käänminegi iseenesest tarbetu on. Mis Põld t u - l i i t e vasta esitab, ei või seks veel põhjusi anda, eelmiste vormide kaitsmiseks. Pandagu seski asjas enam rahvakeelt tähele, ja nõutatagu selle uusust!

Lk. 71. kõneldakse a ja u muutumisest e - k s 2-ses võrdlusastmes. u kohta ei ole see nii pikalt õige, kui et u asemel 2-ses võrdlusastmes e ainult analoogia kaudu on tunginud, muutumisest ei või juttu olla. Ka ütleks pigemini s o e m, mitte s o o j e m, mis uuesti konstrueeritud vorm.

Arvsõnade alal ei või heaks kiita sarnasid vorme kui ü h e d e ja k a h e d e, pro ü h t e d e, k a h t e d e, olgugi et linnakeeles, ja vahest lastekeeleski eelmisi kuuleb tarvitavat. Kas mitmuse osastavas ü k s i ja k a k s i, mis Põld näikse soovivat, läbi läheb, on teine küsimus, soovitatavad nad ikkagi oleksid.

Kuigi Põld kordarvudena k u u e t, k u u e n d a t asemel, soovib, näib ta ometi s e i t s m e t ja k ü m n e t sulgmärkidesse pannud ja k a h e k s a t ja ü h e k s a t vorme, ainukei õigeid sõnast k a h e k s a s, ü h e k s a s, ei leidugi grammatikas; samuti puudub s a i a t ja t u h a n d e t. See seisukoht ei ole selge ega õige, enne kõike on ta põhjendamatu! Uus vastne vorm on m i l j o n e s, aga kuidas on sellest partitiiv?

Ekslik on keeleajalooline väide, et enamalt -ndama oli, sest -nda, õigemini -nde, on põline vana suffiks, mitte esimene liide.

Line, ne liite kõrval sõnades ühene, kahene jne. oleks võinud lihtsasti ära jääda, sest et eelmine ainult murdeline nähtus on. Mõtteline vahetegemine on üksnes grammatiline finess, ega põhjene rahvakeeles!

Pöld soovitab lk. 76 asesõna mina ja sina sihitavana: minu, sinu, ka mu, su, mind, sind asemel. Küsitav on, kas see esite läbi läheb, ja teiseks, kas eelmised vormid ajalooliseltki õigemad on kui viimased: seda võib väga kahelda.

Ka vaidleks sellele kinnitusele vasta, miks ennast parem on kui end! Olev sõnast ise — isena on vist esimest korda Põllu soovitatud. Samuti nõuaks jällegi korra oma sõna kongrueerimist, käänmist nimisõna eel.

Paljuse kellede ja millede vastu peaks olema küllalt kõnel-dud, ei võiks neid siis rahvakeele nimel esimesele kohale seada!

Lk. 80. on Pöld ühe ajalehe-keeles hariliku vea vasta võtnud. Ta nõuabki sõnast iga, osast. igat, pro iga. Viimne, õige vorm, ime küll, on koguni klambritesse pandud. Seda ei õigusta miski asjaolu, see on meelevaldne!

Soovitaksin selle asemel igaüks edespidi nii käända, et iga muutumata jääks, üks selle asemel kääntaks, nagu see rahvakeeles sünnib.

Tehtaviku nimetuse asemel tuleks edespidi mingi muu termin leida, sest Eesti keeles ei ole tehtavikku — passiivi, vaid isikuta tegu-mood. Seda mööda ongi ilmaaegne Põllu antud määrus, lk. 82: Teh-tavik näitab, et keegi ehk miski on millegi tege-mise all. Samuti: Mõtte poolest on tehtavikku või-malik sünnitada ainult sihilistest aegsõnadest. Ka see on tarbetu seletus.

Termin umbisikuline ei ole ka õnnelikult leitud, ta on aita-matu, ega ole kohane, selge.

Segav uuendus on see, et Pöld käskkõne 3. isikut soovkõneks loeb, lk. 83. Oleks võidud hästi vana olukorra juure jääda!

Korda ei ole läinud ka nimetus kahtlev kõneviis, pro potent-siaalis, sest peale kahtlemise võib see siiski võimalikkustki tähendada, nagu selgub näitusest: süda teaneb süida palju, mõttes teab küll (Weske, Eesti rahvalaulud I.)

Eksitus on kahtlemata ka see, et Pöld koguni uue deverbaal-nimi-sõna on leidnud, liitena tus. lk. 84. Ta tuletab selle varal igast ajasõna tüvest nii sama reeglipäraselt kui -mine abil uusi nimisõnu. Nii paluma sõnast palumine — palutus, rääkima, rääkimine — rää-gitus jne.

Kuida on sellega lugu? Tõepoolest ei loidu seda kuski rahva-keeles, kogu vorm iseenesest on juba kunstlikku teed saadud. Seda

enam on imelik, et grammatika kirjutaja selle pöõrmisekavasse on võtnud. See seik omast kohast näitab, kui isikuliseks vahest käsitus Eesti grammatikast on võinud moodustuda. Siin on vale põhjusemõte, kuna grammatika ainult olevate vormidega peab tegemist tegema. Põld on seda õieti toonitanud ise, ma ei mäleta enam kus, ja ometi ei ole see takistanud teda ennast samasse eksingu langemast.

Karvapealne ei ole edasi lause lk. 84: Pöõret ja arvu näitavad pöõrete lõpud, aegu ja kõneviisi — nende vormide tunnused (tundemärgid). See ei ole alati nii, sest lõpud võivad vahest ka puududa.

Ma ei näe ka, miks sõna kavandist lk. 85 parem on kui *kavast*. Ka ei pea ma seda kohaseks, et mineviku ja muude moodude pluraali 3. isiku lõppu *vad* ja *d* kõrvu, koguni läbisegi, soovitatakse tarvitada. Vähemast oleks tulnud üks grammatika poolt normaalseks soovitada.

Jä kuidas mõista lauset, lk. 86, § 173: Tehtaviku ain-sal (3.) pöõret ei ole lõppu, näit. tehakse, tehti (vaata 178 §). Aga mis on siis se, kui ka k tunnuseks peak-sime? Samal leheküljel ei olda küllalt karvapealne, kui öeldakse: Ennevanasti oli -kse ka oleviku tunnus, sest mitte -kse ei olnud tunnus, näit. sõnas näikse, vaid k, se oli lõpp, nagu iga muu teine.

Samal lk. 86. on **tõugadin*, peaks olema **tõukadin*. Imelik, kust autor need nõrgatüvesed vormid on saanud, mida ka eelpool leidis?

Teonimede lõpust, lk. 87, ei ole enam asja kõnelda, sest et lõpp *seesugusena* imaginäärne, meelegujutuslik on, ja juba eelpool hinnatud.

Eesti grammatikas kõneldakse määrulisest, I infiniitivi asemel, ja arvatakse üleüldise; et selle lõpp *ta-* *da* osastava lõpp on. See ei ole õige, sest algupäraselt oli lõpp *tak-* *dak* kujulisena, *k-* *ga*, mida osastavas mitte ei ole olnud; siin on teine käänne küsimuses.

Imelik, et Põld lk. 90 *esanna* ja *eianna* kõrvu seab, nagu tähendaksid need sama aega, kuna *esanna* ometi minevik on, teine olevik.

Samuti ei ole ei negatsioonis, eitusel, leiduv i mineviku tunnus nagu grammatika kirjutaja arvab, vaid nähtavasti järgmise arenemiskäigu läbi saadud: *ei* < **evi* < **eβi*, võrdle *seks eba*, *evad*, *eivad*, ka Soome *saabi* — *saavat*.

Põld nimetab *ärgein* kõrval ka *ärme*, aga see on murdeline ja seepärast asjatu.

Pöõrmisekavas, lk. 93, esindub ekslikult jällegi palutus, nii sama lk. 89; siis veel lk. 100: *joodus*, *käidus*!

Eksituseks tuleb pidada ka seda, et lk. 98 *sadan*, *sadaad*, *sadaab* jne. esitatakse. Kas peaks kuski öeldama *sadan*, *prosta* jne. Samuti, mistärvis murdeline (*vidama*), olgugi sulgmärgi-

des. Sarnased vormid võib grammatikast ilusasti ära jätta, ja peabki seda tegema.

Ei ole õige ka see, kui Pöld lk. 101 arvab, et käi on saadud < käve vormist. Ei, see on saadud vormist *käy; käve, mis Võru-Setu murdes leidub, ei ole olevik, vaid minevik.

Miks ei soovita grammatik ka kiiakse, keedakse asemel ehk kõrval, nagu ka täidisin esimesel kohal? Võia pro võida on selle vastu vähem tuttav. Ja kui nägima võidakse ütelda, miks siis mitte ka nägisin, nägida.

Vahe, mis lk. 102 peetakse ja peetakse vahel jalustab, ei põhjene keele oludes, on liig isikuline, ja vahest küll tarbetu; ka lk. 101 leidub sama asi. Püües sõnast oleks võinud lk. 104 selle eest väga hästi lisada mineviku purin.

Uus on grammatikas pöörmine sõnast aitma, mis siiski rahva-keeles põhjeneb. Aga mis lubab sealsamas sarnast keele äbardit fikseerida, kui pääsesin, pääsin kõrval.

Ja eks öelda lk. 111 neetud asemel üleüldse neetud, nagu ka neetakse?

Lk. 113 toob Pöld saksalaadilise saama uuesti Eesti grammatika ja isegi sarnases ühenduses kui saab palunud olema, mis puhast verd germanism.

Uudisena, ja tarvilikkuna uudisena on terminoloogia alal peatükk *Abisõnad* — partiklid. Nimetus ei ole ehk siiski üsna õnnistunud. Ka midu on ses kapitis võrdlemisi ohtrasti vigu, mis nimelt partiklite etimoloogiasse, algupära seletustesse puutub.

Pöld paigutab seesugused määrsõnad kui aiva, aina, kaua, kohe jne. omastava käände alla. Need ei ole aga mitte omastavad. Mõned neist on vead instrumentaalid, teised ei ole ülepeagi käanded. Ja miks tuletab autor kaua < *kaug? See on arenud tüvest *kauga, vrdl. Soom. kauka-. Samuti ei ole osastavad käanded: järsku, vaid illatiiv; nüüd on paljuse sihitav tüvest nüü, vrdl. Soom. nyky-; praegu, arvatavasti ka illatiiv.

Ära ei ole sisseütlev, vaid nimetav, vrdl. murdeline erä, Soom. erä. Ka kinni ei ole saadud < *kind, vaid < *kindi- (Saaremaal öeldaksegi veel kindi). Raske on ütelda, et see siiski sisseütlev oleks, nii sama vähe nagu seda sinna ja tänna kindlasti ei ole. Ennest, õigemini ennesti, on saadud < *endi, mitte < *enni, nagu Pöld arvab. Seestütlev ta igatahes ei ole, vaid lihtne määrsõna-sünnitus-sti abil. Jälle ei tule vormist < *jäljele. Pigemini ei ole samuti uus sõna, vaid vana, esindub juba Virginiuse Vastses Testamendis a. 1686 kujus peemini, ja leidub Saaremaalgi rahva murdes. Haaval, õigemini haavalt, on saadud tüvest haava-, mitte haav. Imelikul viisil tuletab Pöld ka eile sõnast < *esi. See ei ole õige, sest eile algkuju on < *eylen. Tagant kõrval on tagast

ülearune murdelisus. Kõrval, -le, -lt oleks võinud esimesele kohale seada, mitte kõrvas, -a, -st. Võõrastab, et grammatika kirjutaja partikli p, sõnas minap, seep, sõnast ep tuletab. See ei ole õige: p on saadud ba kujust, nii veel Virumaal lauses: seba on hüvä, seep on hea. Võrdle ka Soome pa, pä: minäpä jne. Põld pooldab nähtavasti ka sarnast vormi kui vististi, pro vist, mis — imeelik küll! — üsna kaoksis. Vist on Rootsi ehk Ala-Saksa laen, vist, ja sti lõpp ses on enam kui ülearune. Püüe mõttelist vahet leida mõlema vahel ei põhjene asjaoludes, ja on meelevaldne.

Võõriku reegli seab Põld edasi -sti ja -lt lõpuliste mäarsõnade teise võrdlusastme kohta. Ta nõuab esimestest -mini lõpulist, teistest -malt lõpulist, siis armsasti — armsamini, aga kurvalt — kurvemalt. See vahetegu on meelevaldne, ei põhjene vähematki keele tõsiasjus. Rahvas ütleb põhja pool enamasti mini, lõuna pool mast ehk malt, liikisid eraldamata. Seega tulekski esimene reeglipäraseks tunnistada, teine jääks harukordseks vormiks. Ime küll, Põld nõuab ka tase mini, pro tase mini, nagu oleme harjunud nägema ja kirjutama. Soovida jääks ka, et lk. 118 varsi esimesele kohale oleks seatud, varsti asemel, mille t analoogia teed on saadud. Minu arvates hoopis ekslikult nõuab grammatika autor ka -stiku, pro -stikku. Mille peale toetab ta ennast ses väites? Mis moodi teeb ta selgeks, et siin mitte illatiiv, ehk partitiiv, vaid instrumentaal ehk muu nõrgatüveline kääne on? Põllu lausutud väide ei ole siduv, see tuleb alles põhjendada, ja pigemini on see ekslik.

Põld tuletab, lk. 119, kunni < *kus + ni. See ei ole nii, vaid kaks nn oli rajava lõpus eneses. Ka ei ole sugugi öeldud, et ometi asemel tuleks kirjutada ommeti. Enne peaks selgeks tehtama sõna etimologia, ja seegi ei võiks kahte m m suuremale õigusele aidata.

§ 236, lk. 120, omastavast käändest jätab soovida ülevaatlikkuse poolest. Üleüldse oleks esi- ja tagasõna kava võinud palju ülevaatlikum ja selgem olla. Ja see oleks hõlpsasti tehtaval olnud.

Uus peatükk, muude grammatikaga võrreldes, on ka peatükk sõnade sünnitamisest. Nimetus ehk oleks võinud siiski teisiti valitud olla.

Peatükk sisaldab mõndagi, mis asja annab meeletuletusteks. Kuidas Põld selle käsituse on saanud, et armas tuletatud sõna, ei ole selge. Tä jaotab armas = arm + as. See ei ole aga õige, sest et sõna põline vana Germaani laen on. Ka vahehäälilike Eesti grammatika toomine lk. 123, ei ole küllalt õnnelik.

§ 242, algus on eksitav ja segane, süsteemitu. Ei ole kohane ütelda: ilma tuletusliideteta saab tuletada nimisõnu aegsõnade kohtolulisest lihtsalt lõpu -ma ärajätmise teel, kuna tüve lõputäishäälik, kui ta olemas, äralangeb ehk muutub. Nii tuletatud sõnad tähendavad aegsõnas avaldatud tegu, teo saadust ehk olu.

Näit: *andma* > *and*; *jooksma* > *jooks*, *nutma* > *nutt*, *silima* > *sile* jne. Miks korraga *sile* teiste hulka satunud, ei ole arusaadav. Ei, siin on hoopis ise tuletuslõpp, liide *u* (*kai*), mis nimetavas hääleseaduste järge võib kaotsi jääda. Tuletusõpetust ei saa niimoodi liig mehaaniliseks seada, nagu eelpool on juhtunud.

Ar ja *ur* liite, samuti kui *mar* oleks võinud hästi lahus hoida, lk. 125. Siiski ei saa ütelda, et laensõnade *er*, *ar*, *el*, *al* oleksid eelmistega sugulased. See ei ole karvapealne ega õige. Uute sõnade tuletus lk. 125 oleks võinud ja pidanudki ära jääma, kuna grammatika olevate keelevormidega tegemist teeb. Mis *tus* liite kohta jääb ütelda, siis on see grammatika kokkuseadja isikuliselt leitud vorm. Ekslik on samuti lk. 126 ütelda, et *ndus*, *ndu* lõpulised aegsõnast saadud. Sest ei öelda ometi *kirjandama*, *korjandama*, ehk küll *kirjandus* ja *korjandus* keeles leiduvad. Ei, sarnased tuletused on denominaalid, nii saadud, et *nda* liitele *us* juure on lisatud, siis kahekordsed. Mis *e* kohta öeldud, oleks võinud tüvede laadi poolest enam detaileeritud olla. Ka teeb Põld *tis* ja *dis* resp. *is* liitest ise peatüki. See on aga eksitus, sest et liide, õige ainult *is*, muud ei ole kui *us* - lõpulisel variant, ja siis selle ühenduses peaks esitatama. Põllu ettepanekud ei ole üleüldiselt vasta võetud, ja nõuaksidki küllalt kriitikat.

Iseäralisel viisil paneb autor ka *lahing* ng-suffiksi alla. Aga see on laen, siis liitsõna, ja eksitus on sellest ng-liite all kõnelda. Sama on juhtunud sõnaga *harakas*, lk. 128 — Põld kirjutab *araka* s. Seegi on lihtne vana Leedu laensõna. Ka ei ole õige, mis lk. 129. *us*-liiteliste devärbaalide kohta öeldakse. Põlgtus ei ole tuletatud kesk-sõnast põlgtud, seegi on ainult saksasegases kirikukeeles olemas, vaid tüvest põlga- ja peaks kuuluma ja kuulubki rahvakeeles põlgus. Samuti on *ihaldus* saadud mitte kesk-sõnast *ihaldud*, vaid *ihalda* - tüvest. Siin on üks ekslik väide eelpool nii palju segadust aegu saanud. Ka nimetus *omadusenimed*, *pronomin* *abstrakta*, ei ole küllalt hästi õnnistunud. Soovitav oleks olnud, et Põld vormid *argus* ja *kurbus* esimesele kohale oleks seadnud, *argtus* ja *kurbtus* asemele. Nii sama on üleaarne olnud liigitus silpide arvu järel.

Ka võib vaevalt usku anda sellele hoiatusele, mis Põld - *dus* seletuseks esitab. Kogu nähtus on õpetajate keelest XVII aastasajal pärit, kus uussünnitused, abstraktid kõik peaaegu väljavõtteta *dus* abil saadi. Pärast pandi see uus *us* ka mujal kirjakeeles maksma, ja nii on see peaaegu tänapäevani kestnud, sest kirikukeeles öeldakse ju isegi *vigadus*, *vanadus* jne. Mitte silpide arv ei ole siin tähtis, vaid tüve laad häälerühma poolest, pigemini.

Põld tuletab *kirev* = *kirju* = *kirjav*, sõnast *kiri*, peaks olema *kirja* -, sest see on tüvi.

Kesk-sõnade eraldi nimetamist oleks vaevalt tuletusõpetuses tarvitsenud olla, need kuuluvad õigemini pöörmisekavasse.

Samuti liigne on ne - liite liigitamine nii, nagu Põld selle esitab; see teeb kogu jaotuse ainult segaseks. Ka ei ole õige öelda lk. 132, et ne sünnitab nimisõnad: h o b u n e, r e b a n e jne. Sest siis küsiks: missugusist põhisõnust? Ja neid põhisõnu ei ole.

Mis tsi ja ste kohta kohanimedes öeldud, see nimelt, et need vahtunud, ei päita kuidagi vastavõetav olevat. Iseenesest oleksidki kohanimed pidanud tuletusõpetusest välja jääma.

Ka termin omastavaline ei taha hästi minna. Peab küll ütleva, et Eesti grammatika terminoloogia ülepea vähe kõlvulist, loomulikku sisaldab ja hädasti parandust nõuab. Mida varemini see tehakse, seda parem. Ettevaatus on seepärast küll kahekordselt soovitatav.

Vaieldav on samuti, kas l u i n e ja m a i n e sõnas leiduv i paljuse tunnus. Tõenäoline see ikkagi ei ole; see võib miski muu element olla.

Mis Põld lk. 135 line eestipärasuse kohta ütleb, on küsitav, vähemast devärbaalides. Seda sellepärast paremaks pidada, lik kõrval, oleks suur eksitus, ja meelevaldne.

Samal leheküljel kirjutab Põld l i n n l a n e, k a k s n n; m i k s m i t t e l i n l a n e, o l g u g i e t l i n n k a h e n - g a o p. Šealsamas esindub e r i l a n e p r o h e r i l a n e.

Uute sõnade kohta n d all, lk. 129, oleks võinud sama peetuse teha kui eelpool, need välja jättes.

Tuletusõpetus on grammatikas uus peatükk, tänuvääri line peatükk. Kahju, et see küllalt ülevaatlik ei ole saanud, küllalt pole süstematiseeritud ja läbi töötatud. Siis oleks ta võinud lühem olla, aga seda selgem ja karvapealsem.

Kokku võttes leiame õp. Põllu grammatikas palju, mis uuendust tähendab ja mitte harva edusammu teiste grammatikatega kõrvu. Kahtlemata on see uuenduslikkus põhjusemõttega seotud, vähemast meie oludes, olgugi et esialgu siin-seal enam negatiivist laadi, vana ümberarvustamisena, mitte nii palju uue kõlvulise asemele seadmisena. Teine peateenus, mis grammatikal kõigiti on, on selle püüd, vorme rahvakeelega põhjendada. Kuid kahjuks ei ole Põld ka ise suutnud sest põhjusemõttest alati kinni hoida. Ja sagedasti ei saagi tagasi tõrjuda seda mõtet, et grammatikasse on pääsnud palju sarnast keelematerjaali, mis ei ole jõudnud veel kindlaks saada, isegi praeguse aja mitmesuguses keeletarvituses. Leidub hulgas koguni seda, mis kahlane ja vaevalt vastavõetav on. See tuleb mitmeti ka grammatika süsteemis nähtavale, mis igale poole ei ole jõudnud lõpulist selgust saada, mida enne kõike kooliraamatult tuleb nõuda.

Peale selle on sisse jäänud hulk trüki- ja isčaranis keeleajaloolisi seletusvigu, mis pool ülepea ei näi autori kõva külg olevat. Viimastest oleks pääsnud, need lihtsasti ära jättes, ilma et grammatika oleks seepärast kannatanud. Kõigiti ei ole neid siiski liig palju, nii et paranduse teel sest üle saab.

Lõpulikku Eesti grammatika järjestamises grammatika veel ei too, selle eest aga seda enam põhjusemõttelisi küsimusi Eesti grammatika korraldamise kohta. Ja seda teenust ei saa meie küllalt kõrgelt hinnata, kus keele edenemisolud nii ebaloomulikud on, kui meil. On kindel, ja seda kinnitab ka Põllu grammatika omast kohast, et Eesti keele grammatika edespäi uutele alustele tuleb seada, nii et kõige aluseks ainult rahvakeel asetatakse. Esimese sammu seks, loodame, on Põld oma grammatikaga võtnud, ja ei või ütelda, et see kerge oleks olnud.

Silmas pidades neid grammatikas leiduvaid teenuseid on Eesti Kirjanduse Selts, hoolimata sama grammatika puudustest, raamatu oma numbril alla võtnud.

Tuleks soovida, et need uued põhjusemõtted, mida ka Põllu grammatika on lisanud, varmalt läbiharutusele tuleksid ja siis pea maad annaksid sennisest rahvapärasemale ja omapärasemale alusele seatud grammatika fikseerimiseks.

Laialine töö Eesti keele alal ootab tegijaid!

Seda saab tahtmatagi jälle konstateerida Põllu grammatika puhul.

Sooviksin, et teos muile samuti asja annaks mõtete tekkimiseks, mitte üksnes arvustamiseks, nagu ta seda allakirjutanule on annud. Nii võiks sündida mõtete vahetus uue, parema, ilusama, omapärasema Eesti keele grammatika sündimiseks, mis kahtlemata meie kõikide püüe on, kes Eesti keelt omama keeleks tarvitavad ja selle heaks töötavad.

V. Ridala.

M. Martin, O m a k o d'u. Kortrihädä ja abinõud selle vastu. Tallinnas, „Tallinna Kaja“ kirjastus.

Minu teada esimene katse Eesti keeles kortrihädä, s. o. viletsate kortrite tekitatud hädaohtu rahva tervisele, kultuurile, kõlbusele, ära määrata ja abinõusid kirjeldada sellele vastu astumiseks. Kahju ainult, et see puhtasti trükitud raamatuke, mille teksti hulk joonistusi, plaane ja päevapilte selgitab ja mida N. Triiki kaanejoonistus ehib, mis omale sihiks seadnud kultuuriliselt nii tähtsa asja, kui kultuuriliste elamistingimiste loomise teesid kätte näidata seda on, mitte kõigiti laitmatu, kultiveeritud keeles ei esine lugemist eksitavad siin seal stiililised vääratused, mitmed trükivead ja õigekeelsuselised järjekindluselused (näit.: kord ehitusühisus, kord ehituseühisus).

Kogu töö rajaneb Saksa autoritel, kes käsitledud küsimuse kohta kirjutanud, Saksamaa sellekohasel arvustikul, Saksamaa mitmesugustel võitlusviisidel kortrihädäga, mille kirjeldus raamatu suuremaks ja peaosaks on. See on puudus, see nimelt, et ainult ühe maa töö on silmas peetud. Kui kodumaa tarvilikku materjali ei annud, autor aga omale ülesandeks seadis „kortrihädä“ kirjeldada ja „abinõusid selle vastu“ üles lugeda, teesid ära tähendada, millel mujal oma kodu poole püütakse ja jõutakse, ja kui ta siis tekstis ise veel tähendab, et see liikumine Inglismaal on alanud, tema käekäigust seal aga midagi ei lausu, siis tundub

see lugejale puudusena. Inglismaa ja Põhja-Ameerika Ühisriigid oleksid kahtlemata väärtuslikku lisa annud. Ainukeseks on paar plaani ja ülesvõtet Bournville'ist ja Port Sunlight'ist, kahjuks ilma ligemate seletusteta.

Teadagi hõlbutab niisugune materjaali piiramine suurema selguse ja kergema ülevaatlikkuse saavutamist, ja et see autoril korda on läinud, see kaalub mainitud puuduse üles. Alates kortriküsimuse mõiste sisu seletusega, mis kõige parem on seal, kus see kainel arvustikul ja tervishoiu nõuetel seisab, vähem õnnestununa ja õredana aga seal tundub, kus autor nõudekohase „kodu“ kultuurilist väärtust püüab osutada, tutvustatakse lugejat süstemaatiliselt ehitusühisuste sihtidega, nende rahalise seisukorraga, seesmise korraldusega, nende töö ja tegevusega kui ka selle töö ja tegevuse viljaga. Edasi kogukondade kortripoliitikaga, näituseks Ulmi ja Zürichi tuues (Tallinna aedlinnade kavatsustega tutvustatakse lugejat raamatu lisa paaril leheküljel) ja lõpuks ettevõtjate ja heategevate seltside tööga sel alal Krupi ja „Stuttgarti heategeva seltsi töölistekihi eest hoolekandmiseks“ juures peatades. Muidugi ei suuda viimne liik kortrihädade vastu võitlejaid seda ühiskondlikku küsimust lahendada, nagu autor isegi tähendab; kõige tõhusamaks abinõuks tuleb ikkagi sihi- ja kavakindlat kogukondade kortripoliitikat pidada, mille eelkääjana ja alalisena ergutajana ehitusühisused töötavad — eraalgatus on alati liikuvam ja palju nõudlikum, kui raskepärane valitsusaparaat. Kuid ei või tähendamata jätta, et autor hästi on teinud ettevõtjate ja heategevate seltside tegevust oma raamatu programmi võttes — see osutab, kuidas arenenuma sotsiaalse tundega maades ka ühiskonna-hädadest puutumatumad kihid sotsiaalset vastutust tundes nendele hädadele tõkkeid katsuvad teha. Manitsegu see meie „seltskonna tegelasi“ oma sotsiaalse tunde revisioonile ja virgutagu tegevusele. M. Martna „Oma kodu“ peaks sellepärast õige laias ringis huvitust ja lugejaid leidma. Ergutajana praktiliselt kortriküsimuse kallale asuma täidab ta oma kohust, peaks seda vähemalt tegema, sest kultuuriliste elamisvõimaluste loomine võimalikult laiaadele rahvakihtidele on kõige paremate jõudude tööd väärt.

Moskvas, 16. X. 15.

Stud. arch. Johannes Kompus.

Toimetusele saadetud raamatud.

Suur ilma sõda 1914–1915. (Piltidega.) A. Jürgenstein. Tartus, 1915. Trükitud Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükkikojas. 158 lhk. kirjutust ja 16 lhk. pilti. Hind 60 kop.

Õiendus:

Kirjutuses „Sissetülev kääne“ tuleb lhk. 352, 3. rida ülevalt lugeda kirikusse asemel kiriku.

Jõulupühadeks

soovitame oma kirjastusest järgmisi raamatuid:

===== Lastele: =====

- Ansomardi, Lastejutud. Hind 20 kop.
Ewald, Muinasjutud loodusest. Hind 24 kop.
Gansberg, Kuidas inimesed vanast elasivad. Hind 40 kop.
Hindrey, lasteraamatud: Pambu Peedu } Kõik kolm
Piripilli Liisu } kokkukõidetult
Seene Mikk } 35 kop.
- Lasteleht, 1901. aastast alates, iga aastakäik kahes jaos.
Hind à 30 kop.
- Selma Lagerlöf, Niels Holgerssoni imelik teekond läbi
Rootsimaa. Hind 1 rbl. 75 kop.
- Schalk, Rooma muinaskangelased. Piltidega. G. Schalki
järelle Anna Haava. Hind 1 rbl.
- Eisen, Mõista, mõista, mis see on. Hind 30 kop.
Münchhauseni imelikud juhtumised maal ja merel. Tõl-
kinud Anna Haava. Hind 1 rbl.
- Asmus Semperi Noorusemaa. Hind 85 kop.

===== Täiealastele: =====

- Bourgogne, Sõjamälestused 1812—1813. Hind 75 kop.
Ertel, Rooste. Hind 40 kop.
Haava, Lained. Hind 1 rbl.
" Ristlained. Hind 50 kop.
" Põhjamaa lapsed. Hind 65 kop.
Heiberg, Elukevade. Hind 50 kop.
Aino Kallas, Ants Raudjalg. Hind 70 kop.
" Mere tagant II. Hind 50 kop.
Oma maa I. Hind 1 rbl. — Oma maa II. Hind 1 rbl.
20 kop. — Oma maa III. Hind 1 rbl. 20 kop.
Reiman, Eesti kultura I.—IV. Hind à 1 rbl. 50 kop.
" Kivid ja killud. Hind 1 rbl.
Truu, Jutud. Hind 50 kop.
Eisen, Eesti rahva mõistatused. Hind 75 kop.
Jögewer, Eesti muinasjutud I. Hind 85 kop.

Uudis! Ilmus praegu trükist

A. Jürgenstein, Suur ilma sõda.

Hind 60 kop.

„Postimehe“ raamatukpl. Tartus,

Rüütli uul. № 9.

PÕLLUTÖÖLEHT

ilmub 1916. aastal Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi väljaandel korralikult igal nädalal senises suuruses ja endise hinnaga edasi ja toob kõige kindlaimaid teateid põllumeesteseltside ja ühisuste tööpõllult.

PÕLLUTÖÖLEHES ilmuvad õpetlikud kirjatööd

iga põllutöö-eriharu kohta kõigi tuntud suleosavate tege-
likkude põllumeeste ja tehniliselt koolitatud agronoomiliste
tööjõudude poolt; sellepärast ei tohiks PÕLLUTÖÖLEHT
ühelgi edasipüüdjäl põllumehel puududa.

„Põllutöölehe“ hinnalised kaasanded:

Alatööleht — Kuukiri aiatöö ja mesilastepidamise eden-
damiseks. **Käsitööleht** — Naisterahva hariduse ja käsi-
töö edendamise kuukiri. **Ühistegevuseleht** — Ühis-
tegevuse kuukiri.

Tellimisehind.	„Põllutööleht“ ja kaas- anded maksavad:		Kaasanded ilma „Põllutöö- lehta“ maksavad:	
	Aastas	1/2 aastas	Aastas	1/2 aastas
„Põllutööleht“	200 kop.	110 kop.	—	—
„Alatööleht“	50 „	30 „	100 kop.	60 kop.
„Käsitööleht“	150 „	80 „	200 „	110 „
„Ühistegevuseleht“	50 „	30 „	100 „	60 „

Tellimisi võetakse ainult aasta peale 1. jaan. kuni aasta lõpuni ja poole
aasta peale 1. jaan. kuni 30. juunini ja 1. juulist kuni aasta lõpuni vastu.

Tellimisi võtavad vastu kroonu postkontorid, põllum. seltsid, laenu- ja
holu-ühisused, ühispiimatalitused, kontroll-assistendid, suuremad raamatu-
kauplused ja muud ajalehete tellimiste vastuvõtjad.

Kõige parem on lehte kas otse lehetalitusest, Keskseksi instrukto-
rite ehk kroonu postkontori kaudu tellida.

Uusi „Põllutöölehe“ tellimisi võetakse igal ajal vastu
ja saadetakse ka varemini ilmunud numbrid järele.

„Põllutöölehe“ toimetuse ja talituse adress:

Tartus, Holmi uul. 12 (Юрьевъ, Лифл., Гольмская 12).

Keeleline Kuukiri

on ajakiri Eesti keele arenemise edendamiseks.

Toimetaja ja väljaandja **Joh. Aavik.**

Ilmub 8 numbrit aastas.

Hind aastas postita 1 rbl., postiga 1 rbl. 30 kop., poolaastas postita 50 kop., postiga 65 kop. Üksik number 15 k. Tellimine ja kirjavahetus „Postimehe“ talituse adressil — Taaralinnas. Vene keeli: г. Юрьев, конт. г. „Постимец“.

„Keeleline kuukiri“ sisaldab: pikemid kirjutusi keeleküsimuste ja vähemid märkusi kõiksugu keelevigade, nähtuste ja iseäralduste kohta, raamatute keelelisi arvustusi ja ka ilukirjandust.

Esimese kaksiknumbri (nr. 1—2) sisu: Joh. Aavik, Keelelise Kuukirja* siht ja laad. — Joh. Aavik, Lühemad paljuse osastavad kahesilbilistest tüvedest. — Juhani Aho, Sügise torm. — V. Grünthal, Kaks tuletusliidet. — V. Ernits, Etümoloogilised märkused. — J. Aavik, Mõned uued sõnad. — Joh. Aavik, Mõttetead keeleuuendusest. — J. Aavik, Üleskutse ankeediks. — Joh. Aavik, Üleskutse (kas ‚keelata‘ või ‚keelda‘?). — Antineoloogus, Keeleuuenduse vastase aforismid. — Joh. Aavik, „Keelelise Kuukirja“ õigekeelsus. — Joh. Aavik, Kuidas keeleuuendusele vastu tullakse (J. Jõgeverile ta arvustuse puhul J. Aaviku „Eesti rahvusliku suurteose keele“ üle). * * * Mõnesugused märkused.

Teine kaksiknumber (nr. 3—4) sisaldab: Joh. Aavik, Kaks-teist teesi. — Joh. Aavik, Lühendatud laused. — V. Ridala, Mis tüvesena essiivi tarvida? — J. Semper, Ainsuse sisseütlev. — Joh. Aavik, Kahesilbiste verbide kolm päaliiki. — Joh. Aavik, Põhjused, miks keeleuuendusele vastu ollakse. — Friedbert Tuglas, Võhiku mõtted I. — Joh. Aavik, Aine, stiil, keel. — Joh. Aavik, Mõttetead keeleuuendusest — Antineoloogus, Hoiatus keeleuuendajaile — Joh. Aavik, Kimp uusi sõnu. — Keelelised arvustused: D'Annunzio „Süütu“ V. Ridala tõlkes; F. Tuglas, Liivakell; O. Luts, Kirjutatud on; R. Reimann, Lambi valgel; Fr. Tuglas, Felix Ormusson; M. Kampmann, Eesti Kirjanduseloopääljooned II; Jack London, Mere Hunt (Parktai'i tõlkes). Vastused ankeedile. — Mõnesugused märkused. — Lugijaile toimetuse poolt.

„Üliõpilaste Leht“

Eesti edumeeliste üliõpilaste häälekandja

hakkab 1916. a. oma kolmat aastakäiku.

„Üliõpilaste Leht“ ilmub 8 korda aastas, 4 numbrit igas semestris.

— „Üliõpilaste Lehe“ sisuks —

on nekroloogid, juhtkirjad meie akadeemiliste ringkondade elu- ja päevaküsimuste kohta, meie üliõpilaskonna elu erikülgi valgustavad kirjutused, arvustused, ajakirjanduse ülevaated akadeemilistesse ringkondadesse puutuvate küsimuste käsitlemise puhul, kirjutused üliõpilaselust muil rahvastel, meie üliõpilaste ühissettevõtted, iseäranis spordihuvide, üliõpilasorganisatsioonide tegevus, väikesed teated ja toimetusele tulnud kirjad.

„Üliõpilaste Lehe“ toetajate

ringkonda on senni liitunud: J. Aavik, E. Asson, A. Bachmann, V. Ernits, T. Grünthal, J. Jans, R. Janson, M. Josep, E. Johanson, V. Jõuram, A. Jürgens, J. Kangro-Pool, H. Karro, A. Kerem, K. Klein, R. Kleitsmann, J. Kompus, J. Kotkas, Vladas Lašas, J. O. Lauri, G. Lepasson, B. Linde, A. Luha, K. Luts, P. Mäggi, V. Naano, J. Naaris, H. Niggol, A. Nirk, M. Nõges, A. Oinas, M. Pill, K. A. Preisberg, J. Prisko, Marta Raudsepp, A. Reben, Helmi Reiman, V. Reiman, H. Rägo, R. Rägo, J. Semper, A. Sildnik, J. Simm, H. Sulg, P. Tatz, J. Treumann, A. Vallner, J. Vilms.

„Üliõpilaste Lehe“ tellimishind on 1 r. 50 kop. aastas.

Adress: Tartu, „Noor-Eesti“ (Rütli uul. 4).

— Endised kaks aastakäiku on veel täielikult saada. —

„Üliõpilaste Lehe“ tegevas toimetuses on 1915. a. V. Ernits, H. Karro ja A. Reben.

Vastutav toimetaja ja väljaandja

mag. phil. V. GRÜNTAL.

„Eesti Kirjanduse“ 1916. a. tellimine on awatud.

Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri

Eesti Kirjandus

ilmub ka 1916 a. endist viisi üks kord kuus, 1^{1/2} poogna suuruses.

Vastutava ja tegeliku toimetaja kohuseid täidab J. W. WESKI.

„Eesti Kirjanduse“ ülesanded on: kirjandust, teadust, iseäranis ajalugu ja keeleteadust, ning kunsti silmas pidada, rahvateadusesse ja kodumaa tundmisesse puutuvaid aineid käsitada, kirjanduse ja keele arenemisenähtuste ülevaateid ning arvustusi pakkuda, vanemate avaliku elu tegelaste kirjavahetusi ja teateid Eesti Kirjanduse Seltsi tegevusest tuua.

„Eesti Kirjandus“ on oma asutamiseajast peale erapooletuks kodumaise teaduseuurimise ja meie kirjanduse ning kunsti kui ka hariduseelu nähtuste silmaspidajaks ja hindajaks püüdnud olla ja seesuguse keskkoha ülesandeid tänini juba 10 aastat jõudu mööda täitnud. Etteseatud eesmärkide poole püsivalt püüdes — läbi raskete sõja-aegade — kannab toimetus eneses lootust, et „Eesti Kirjandus“ meile, kui rahvale, kindlaks koondusekohaks areneb, mis väärt oleks õigusega kõigi meie omapäraste teadmiste ülevaatliku keskkoha nime kandma, kust järgnevad Eesti vaimuvalla tegevusearendajad seda võiksid eest leida, mis meil kodumaa teaduslikuks tundmaõppimiseks juba on korda saadetud, et neil siis hõlpus oleks tööd sealt edasi jätkata ehk teda vahelülidega täiendada.

Et „Eesti Kirjandus“ eeltähendatud sihtidel täiendamise poole võiks sammuda, pöörab „Eesti Kirjanduse“ toimetus kõigi poole palvega „Eesti Kirjanduse“ ümber koonduda, ise kaasa töötades kui ka teisi kaastegevusele õhutades, ühtlasi aga ka lehele tellijaid juure võites.

Arvustajate üldise nõuduse järgi on kirjanduse ja teaduse kirjanduse "Eesti Kirjanduse" kuukirja väljaandmine tingimata tarviliku ning tähtsa ettevõtte püsiva elu

Et laialist tööpõldu hästi üle vaadata ja korraldada, on hulk keelemehi, kirjanikke, kunstnikke, arvustajaid j. t. kuulnud "Eesti Kirjanduse" kaastööd teinud ja lubanud, nõnda: J. Aavik, H. Aavik, M. J. Eisen, V. Ernits, A. Gailit, A. Haava, K. A. Hindrey, Ed. Hubel, J. Jõgever, A. Jõgi, A. Kallastein, Aino Kallas, O. Kallas, M. Kampmann, N. Kallastein, F. Karlson, L. Kettunen, A. Kitzberg, H. Koppel, F. Kuulbars, J. Köpp, K. Leetberg, B. Linde, J. Luiga, J. Lõo, K. Menning, L. Neumann, M. Okas, H. Põid, H. Prants, K. Raud, H. Raudsepp, M. Reichenbach, W. Reiman, V. Ridala, J. Ruus, J. Sarv, Ed. Schönberg, J. Semper, G. Suits, J. Tammemägi, A. Thomson, M. Treumann, F. Tuglas, H. Walk, J. W. Weski, C. Wilberg ja teised.

Kuukirja võib E. K. S. usaldusmeeste, raamatukogude, laste ja postitalituste kaudu tellida. Kuukirja kassale aga oleks otsekohene tellimine posti-transferdiga kõige soovitavam: Jurjev, hoidja Kitzberg. Tellimisehind on aastas postiga 3 rubla, postita 2 rubla 50 kop. **Kuukirja-toimekond.**

**Lühikesajaline
hinnaalandus**

Odav jõulukink.

Et tänavu jõulude vahel üldiselt ilmunud ja et sõja ajal head kirjanduse rahva jaoks oleks, müüb Eesti Kirjanduse Selts Tartus omaist ladust kuukirja "Eesti Kirjanduse" aastakäikusi 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913 ja 1914 (iga aastakäik 400—500 suurt lehekülge) kohe maksetava raha eest, endiselt hinnaga 2 rbl. 50 kop. ainult 1 rbl. 25 kop. (raamatukaupluse hinnaga 1 rbl.). See odav hind kestab ainult tänavu.

Pärast seda on hinnad jälle endised. "Eesti Kirjanduse" aastakäigu hind on 30 kop.: 1906 (I-se) aastakäigu hind on 3 rbl. (trükk otsas, ainult raamatukaupluse hinnaga 2 rbl.). ainult need saada, kes kohe tellivad.

Tellida võib otsekohe Eesti Kirjanduse Seltsi kassale. Järeimaksuga; saatmise kuld, 30 kop. aastakäigu pealt, on ostja kanda. 1. aastakäigu saatmisekulud on 16 k., 2. aastakäigul 8 k. Kui pakki raamatuid saata, tuleb lisada 10 k.

Kul sõndsat jõulukink. Eesti K. Seltsi kirjanduse "Eesti Kirjanduse" Koidula kirjavahetust* I. ja II., anne 2 rbl. 50 k. koos 3 r. 50 k.

Vastutav toimetaja ja väljaja

Доволеное зренние

Postimehe trükk, Tartus